

Børneliv og hverdagsliv i veteranfamilier

Kvalitativ undersøgelse af
børnefamilier under og efter udsendelse

VETERANCENTRET

Børneliv og hverdagsliv i veteranfamilier. Kvalitativ undersøgelse af børnefamilier under og efter udsendelse

Udarbejdet af:

Helene Hjort Oldrup, chefkonsulent, ph.d., cand.scient.soc.
Ann-Dorte Pedholt Christensen, professor, ph.d., cand.phil.
Morten Kyed, lektor, ph.d. cand.scient. soc.
Anni Brit Sternhagen Nielsen, seniorforsker, ph.d., cand.scient.pol, sygeplejerske

Udgiver:

Veterancentret
Forsvarsministeriets Personalestyrelse
Garnisonen 1
4100 Ringsted
<https://veterancentret.dk/>

Version: 1.0 Udarbejdet af Veterancentret, maj 2021

English title: Children's lives and everyday life in veteran families. Qualitative study of families with children during and after deployment

ISBN: 978-87-998252-6-4

Publikationen kan frit refereres med tydelig kildeangivelse.

Forside: Tegning af en far, der er udsendt. Tegnet af Annamaja, 7 år.

Foreslået kildeangivelse:

Oldrup, H.H., Christensen, AD., Kyed, M. & Nielsen, A.B.S. 2021. Børneliv og hverdagsliv i veteranfamilier. Kvalitativ undersøgelse af børnefamilier under og efter udsendelse. Ringsted: Veterancentret.

Oldrup HH, Christensen AD, Kyed M, Nielsen ABS. Børneliv og hverdagsliv i veteranfamilier. Kvalitativ undersøgelse af børnefamilier under og efter udsendelse. Ringsted: Veterancentret; 2021.

Indhold

1	Forord	3
2	Resume af rapportens hovedfund	4
3	English summary	5
4	Baggrund	7
4.1	Hvad ved vi om, hvordan fars udsendelse påvirker børn og familie?	8
4.1.1	Opsamling	10
4.2	Rapportens hovedspørgsmål	11
4.3	Rapportens analytiske temaer	11
5	Metode	15
5.1	Rekruttering	15
5.2	De deltagende familier	15
5.3	Gennemførelse af interviews	18
5.4	Bearbejdning og analyse af interviews	20
6	Undersøgelsens resultater	21
6.1	Fire familietyper	21
6.1.1	Familietype 1: Den fraværende far i en sårbar familie	21
6.1.2	Familietype 2: Den uligevægtige far i en konfliktfyldt familie.	22
6.1.3	Familietype 3: Den heroiske far i en militariseret familie.....	24
6.1.4	Familietyper 4: Den nærværende far i en ligestillet familie.	25
6.1.5	Opsamling	26
6.2	Hverdagen i familien	27
6.2.1	Familiens dagligdag og relation til mor	27
6.2.2	Aktiviteter med far	29
6.2.3	Bedsteforældres rolle og betydning i hverdagen.....	31
6.2.4	Opsamling	33
6.3	Børnenes særlige vilkår	33
6.3.1	Når far er udsendt.....	33
6.3.2	Når far er syg – og der sker ændringer i relation mellem far og barn	39
6.3.3	Opsamling	44
7	Konklusion og perspektivering	45
7.1	Undersøgelsens hovedresultater	45
7.2	Mulige områder for rådgivning eller handleanvisninger	47
8	Litteratur	50

1 Forord

Denne rapport udgår fra Videncentret i Veterancentret og Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet på Aalborg Universitet (AAU). Videncentrets funktion er at producere og formidle viden om veteraners og deres pårørendes psykiske helbred, sociale forhold og generelle tilstand på et kvalificeret og videnskabeligt grundlag. Der er igangsat et forskningssamarbejde mellem Videncentret og Institut for Sociologi og Socialt Arbejde omkring veteraner ift. køn, hverdagsliv og familier. På AAU har projektet været forankret ved Center for Maskulinitetsstudier (CeMAS).

Formålet med undersøgelsen er at belyse trivsel blandt børn og unge af mandlige veteraner via kvalitative interviews udført blandt 26 børn (7-20 år) og deres mødre fra oktober 2016 til februar 2017. Fokus er bl.a. på børnenes reaktioner og følelser på udsendelsen italesat af enten børnene og/eller deres mødre, børnenes relation til faren og familiernes strategier for at kunne håndtere den særlige situation ift. børnene. Der er en overrepræsentation af børn med fædre med psykiske følgevirkninger i undersøgelsen og det muliggør, at der zoomes ind på de særlige udfordringer, som denne børnegruppe har. Interviewene blev udført i forbindelse med en spørgeskemaundersøgelse, der belyste trivsel blandt 7-, 11- og 15-årige børn af mandlige veteraner. Spørgeskemaundersøgelsen blev udført af VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd for og i samarbejde med forskere fra Veterancentrets Videncenter. Den er formidlet i 2018 i rapporten ”Børn af veteraner. Hverdagsliv og trivsel” (Frederiksen and Lausten 2018).

Dataindsamlingen til undersøgelsen blev økonomisk støttet gennem den politiske aftale ’Aftale om styrket indsats for danske veteraner’ af 3. september 2014, som udløste en række initiativer på veteranområdet, hvoraf én var forskning og støtte til pårørende og børn af veteraner.

Databearbejdningen og rapportskrivningen er finansieret af Veterancentret og Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, AAU.

Flere forskere og medhjælpere har deltaget i en eller flere af undersøgelsens dele, dvs. planlægning, dataindsamling, analyse af data og udarbejdelse af denne rapport, herunder bl.a. daværende sociologistuderende Nina Rytter Pedersen, VIVE, chefkonsulent, ph.d. Helene Oldrup (tidligere forsker VIVE), professor, ph.d. Ann-Dorte Pedholt Christensen og lektor, ph.d. Morten Kyed fra Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, AAU samt seniorforsker, ph.d. Anni Brit Sternhagen Nielsen fra Videncentret i Veterancentret. Endvidere har chef for Videncentret, ph.d. Søren Bo Andersen og professor Ask Elklit fra Videnscenter for Psykotraumatologi ved Syddansk Universitet bidraget med værdifuld kommentering af rapporten.

Vi ønsker at sige tak til børn og voksne i alle de familier, der har bidraget - uden jeres indsats og tålmodighed i forbindelse med interviewene havde det ikke været muligt at gennemføre denne undersøgelse.

2 Resumé af rapportens hovedfund

Formålet med rapporten er at undersøge familie- og børneliv i veteranfamilier for at forstå, hvad det er for vilkår, som børnene vokser op i. Dette sker via belysning af veteranfamiliernes hverdagsliv som helhed og børnenes perspektiver på hverdagslivet i familierne i særdeleshed. Endvidere er formålet at undersøge børnenes reaktioner og følelser på udsendelsen samt de særlige udfordringer, som børn med fædre med psykiske følgevirkninger har.

Datagrundlaget er semi-strukturerede individuelle interviews med 26 børn og unge (7-20 år) af mandlige veteraner og 19 mødre gennemført fra efteråret 2016 til februar 2017. Interviewene er analyseret vha. tværgående indholdsanalyse med afsæt i en forståelse af, at familien som et sæt sociale relationer, der kontinuerligt skabes og vedligeholdes gennem sociale interaktioner og fælles praksisser.

Analyserne identificerede fire forskellige familietyper ud fra forskelle og ligheder familierne imellem. Der er dog fællestræk familierne imellem; både børns og partnernes hverdag er kraftigt udfordret af faderens fravær ifm. udsendelser. Mødrene er ekstra belastet, og der skabes ofte en traditionel kønsarbejdsdeling, som ikke synes at blive brudt, når fædre vender hjem.

Mor er typisk en mere gennemgående omsorgsperson for børnene. Både børn og mødre nævner, at fædre og børn har vanskeligt ved at forholde sig til far som omsorgsperson ved dennes hjemkomst. I nogle familier har børnene fritids- og/eller udendørsaktiviteter med far, hvilket tyder på at være vigtigt for at skabe en nær relation til ham. Interviewene viser ligeledes, at bedsteforældre spiller en vigtig rolle og har en aktiv omsorgsrolle ift. børnene.

De fleste af børnene oplever savn, bekymring og mistro til når far er udsendt og hjælpes typisk af mor eller fagpersoner til at sætte ord på deres følelser. Under udsendelsen oplever børnene en form for tilstedeværelse på afstand fra farens side via div. kommunikationsmidler. Nogle børn mindes dog om deres savn og fravælger hyppig kontakt i forbindelse med udsendelsen.

Undersøgelsen viser også, hvordan børn med en veteranfar med psykiske følgevirkninger ofte påtager sig et følelsesmæssigt omsorgsansvar for ham, og indretter sig efter hans behov, hvilket nogle kan håndtere, men enkelte får ansvar, der synes at overskride hensynet til egne behov. Enkelte børn oplever afvisning og aggressivitet fra deres fars side, selv når de søger at tage hensyn.

På baggrund af interviewundersøgelsen peges der på flere mulige områder for rådgivning eller handleanvisninger for fagfolk, der er involverede i den støttende og koordinerende indsats for soldater og veteraner, børn og familier før, under og efter udsendelse. Bl.a. i form af at børn får hjælp til at italesætte og anerkende de modsatrettede følelser ifm. udsendelse samt vejledning ift. at genskabe kontakt ved hjemkomst, eller når far har psykiske følgevirkninger. Endvidere kan der være brug for særligt at have fokus på partnere og netværk ift. at opnå støtte både ved udsendelse, og når far har psykiske følgevirkninger.

3 English summary

This report presents the findings of a qualitative study examining the well-being of children and family life of Danish male veterans as a consequence of the veterans' international military deployment, i.e. the children's reactions, experiences and feelings during the deployment, voiced by either the children and / or their mothers. In total 26 children (7-20 years) and their mothers (in total 19) were interviewed from autumn 2016 to February 2017. The study draws on sociological theories of family life and children, as well as theories of militarising family and young carers.

The analysis has two parts: The first part presents a typology of families, based on differences and similarities between the interviewed mothers and children, while the second part analyses the children's perspective on their family life. A shared trait amongst the families is that both children and the mothers' everyday life is challenged by the absence of the father. It also shows how children cope with a mentally unstable father following deployment, showing that some become young carers, taking responsibility for their father's well-being beyond their years.

The interviews were analysed using cross-sectional content analysis which is based on an understanding of the family as a set of social relationships that are continuously created and maintained through social interactions and everyday practices. It is also based on a new sociology of childhood, identifying children's own perspective on their situation.

Based on differences and similarities in the relations and dynamics in the individual families four different types of families was identified. However, there are also similarities between the types of families; both children's and partners' everyday lives are strongly challenged by the father's absence during the military deployment abroad. The mothers are under stress and a traditional gender division of labour is often created during the deployment, which does not seem to be changed when the fathers return. The mother is typically a more consistent caregiver for the children. Both children and their mothers mention that fathers and children have difficulty relating to the father as a caregiver upon his return. The interviews also highlight the children's experiences of their situation. During deployment, most of the children miss their father, are worried and experience lower well-being. Some children are helped by the mother or by professionals to put their feelings into words. During the deployment period, the children experience a form of 'presence at a distance' with their father; keeping in contact by using various forms of communication media. However, some children are reminded of their feelings of missing their father and choose not to have frequent contact with him during the deployment.

In their everyday life in the family, some children have leisure and/or outdoor activities with the father. For these children such outdoor activities become a way to create a close relationship with him, when the child's interest and maturity is taken into account. The interviews also show that grandparents play an important role and have an active caring role to the children. Some children in the study have a veteran father with mental health problems and the study also focuses on these children's perspective. The analysis shows that these children often seek to care for their father emotionally, such as adapting to his needs. Some of the children manage this, while other children

seem to over-care; their sense of responsibility exceeds their own needs. Further, some children experience rejection and aggression from their father, when they seek to care and adapt to his special needs.

Based on the study, several possible areas for counselling or action for professionals involved in the supportive and coordinating efforts of soldiers and veterans, children and families before, during and after deployment are suggested. Among other things, it is suggested that the children may need help to express and acknowledge the conflicting and opposing feelings they have during deployment as well as guidance in relation to re-establishing contact when the father return home or when the father has mental health problems. Furthermore, it is suggested to have a special focus on partners and social networks in relation to obtaining support both when the father is deployed and when the father has mental health problems.

4 Baggrund

Gennem de seneste årtier er der kommet flere børn med en forældre, der har været udsendt på missioner i udlandet. Samlet set har ca. 39.000 soldater og anden personel været udsendt i perioden 1992 til juli 2020, langt de fleste til Eksjugoslavien, Irak og Afghanistan (Forsvaret 2020; Personalestyrelsen Forsvarsministeriet 2020). 14 % af de danske soldater har mindst ét barn ved udsendelse (Lyk-Jensen et al. 2011), men de fleste får børn undervejs eller efter udsendelse. I 2009 havde omkring 2/3 af alle veteraner mindst et barn (Lyk-Jensen et al. 2012). Der er derfor børn, der oplever, at forælderen er udsendt en eller flere gange i løbet af barndommen, mens andre kun oplever de eventuelle følgevirkninger af udsendelsen, fordi de er født efter farens hjemkomst.

Der er kommet stigende samfundsmæssig og forskningsmæssig opmærksomhed på, at udsendelse også påvirker de pårørende til udsendte, særligt partneren og eventuelle børn. Selve udsendelsen og deraf følgende fravær i hjemmet, tilbagekomst til familien, kan have stor betydning for familieliv og børneliv (Creech et al. 2014; De Pedro et al. 2011). Det er desuden ikke blot udsendelsen, der påvirker familien og børnene. Tiden op til udsendelsen er typisk præget af fravær af soldaten grundet deltagelse i forberedende øvelser/aktiviteter. Desuden er der typisk bekymringer hos familien i forhold til den kommende udsendelse (Andreasen 2009; Heiselberg 2018a; Institut for Militærpsykologi 2010). Hertil kommer, at nogle udsendte til militære operationer i udlandet får eventuelle psykiske følgevirkninger og mistrivsel, som også har betydning for familieliv og børneliv.

Veteranerne klarer sig forskelligt, når de vender tilbage til civilt liv. Mange soldater klarer sig godt (Lyk-Jensen et al. 2012), men fra slut 1990'erne og efter årtusindeskiftet kom der er stigende opmærksomhed på den usynlige og mest almindelige skade, som soldaterne kom hjem med, nemlig psykiske følgevirkninger i form af bl.a. posttraumatisk stresslidelse (PTSD). Typisk er udsendelser med voldsomme kamphandlinger præget af psykiske følgevirkninger, hvilket bl.a. omfatter nogle af de hold, der var udsendt til Afghanistan. Nu, anno 2021, ser vi ikke samme antal soldater, der kommer hjem med psykiske skader, som vi gjorde for fx 10 år siden, da de udsendte soldater ikke deltager i samme type af militære operationer eller i samme omfang af kamphandlinger (Karstoft et al. 2017). PTSD er den mest undersøgte psykiske følgevirkning, som kan opstå efter traumatiske psykiske belastninger. Det kan opstå mange måneder og år efter hjemkomsten. Andelen med PTSD vil derfor variere afhængig af, hvornår man laver opgørelsen samt, hvorvidt PTSD bliver opgjort ud fra symptomer (målt via spørgeskemaer) eller via stillet psykiatrisk diagnose (målt via registre). Nogle vil få en diagnose af kamp/krigs-relateret PTSD, mens andre aldrig bliver diagnosticeret (Holmes et al. 2013). Blandt over 14.609 danske veteraner, der besvarede et spørgeskema efter international udsendelse i 1998-2016 var der 3 % som seks måneder efter hjemkomsten havde PTSD-symptomer (Forsvaret 2020). Forekomsten varierer dog fra hold til hold – og ift. måletidspunkt. På et udsendt hold, som oplevede voldsomme kamphandlinger og havde flere sårede og omkomne, var der 9,6 % med et højt niveau af PTSD-symptomer 2,5 år efter hjemkomsten og 13,7 % 6,5 år efter hjemkomsten (Karstoft et al. 2017). For et andet hold, uden tilsvarende kamphandlinger, sårede og omkomne, var andelen med et højt niveau af PTSD-symptomer på 5,5 % 2,5 år efter hjemkomsten (Karstoft et al. 2017; Sternhagen Nielsen et al. 2019).

Udover PTSD kan der også være tale om andre psykiske problemstillinger, der er kommet til efter hjemkomsten og som ikke har været der før. En større registerundersøgelse peger på, at det gælder for omkring 17 % af tidligere danske udsendte, at de enten har fået registreret en psykiatrisk diagnose, har købt medicin mod psykiske lidelser eller har været i behandling for stofmisbrug efter udsendelse, uden at have været registreret før. Den tilsvarende andel blandt en sammenlignelig kontrolgruppe var 19 %. (Lyk-Jensen et al. 2012).

I denne rapport vil vi bruge termen psykiske følgevirkninger som generel term, der dækker dem, der har symptomer på psykiske følgevirkninger (herunder PTSD), uden at en diagnose er stillet, såvel som dem, der har fået stillet en psykiatrisk diagnose. Hvor det er relevant, specificeres, at der er tale om en psykisk lidelse, diagnose eller symptomer.

4.1 Hvad ved vi om, hvordan fars udsendelse påvirker børn og familie?

I det seneste årti er der kommet flere danske undersøgelser, der belyser, hvilken betydning udsendelse har for familie- og børneliv. Nogle studier har fokus på både børn og voksne, mens andre kun fokuserer på enten børn eller på voksne. I studierne anvendes både kvalitative og kvantitative metoder. Ift. at indhente viden om børns liv benyttes både børn og voksne som informanter. Undersøgelserne er lavet med afsæt i forskellige videnskabelige discipliner, særligt psykologi, sundhedsvidenskab, antropologi og sociologi.

I 2009 undersøgte Forsvaret, hvad der påvirker pårørende til soldater udsendt til hhv. Afghanistan og Kosovo. Undersøgelsen viste, at særligt partnere og børn påvirkes af udsendelsen; partnere med børn oplever således en større belastningsgrad end andre pårørendegrupper - både hvad angår en række psykologiske symptomer og reaktioner og ift. hæmmede sociale relationer (Institut for Militærpsykologi 2010). At partnere til veteraner bliver påvirket af udsendelsen er også set i en international litteraturgennemgang af tidligere undersøgelser omhandlende pårørende til udsendte til Irak og Afghanistan (de Burgh et al. 2011). Partnere til veteraner har en øget risiko for psykiske problemer såsom svær depression, angst og søvnforstyrrelser sammenlignet med f.eks. partnere til soldater, der ikke er udsendt (de Burgh et al. 2011; Mansfield et al. 2010). Især længere varighed af udsendelse, forlængelse af en udsendelse, og hvis veteranen har psykiske følgevirkninger af udsendelsen, øger risikoen for psykiske lidelser blandt partnere (de Burgh et al. 2011).

Hvad angår børnene, berettede den hjemmeværende voksne i Forsvarets undersøgelse fra 2009 både i spørgeskemabesvarelser og interviews, at deres børn (under 15 år) blev påvirket i negativ retning af udsendelsen (Institut for Militærpsykologi 2010). Omkring to tredjedele af børnene savnede deres far/mor under udsendelsen, godt to femtedele var meget bekymrede, og nogle børn udviste depressive symptomer. En international litteraturgennemgang fra 2019 om konsekvenser af militær udsendelse for soldaternes børns trivsel (Blamey et al. 2019) svarer godt til de reaktioner, som den hjemmeværende forælder har observeret blandt danske børn af udsendte. Den baserer sig på 31 amerikanske og tre britiske undersøgelser samt en australsk og en canadisk undersøgelse, og konkluderer, at de største ændringer i børnenes liv under udsendelsen, er, at de savner kontakt med, og har mindre kontakt med den udsendte forælder, de er angste/bekymrede for forældrens

sikkerhed, og der ses derfor følelsesmæssige udsving hos børnene. Udover disse ændringer findes gennemgående, at børnene får et øget ansvar i husholdningen; de skal hjælpe mere til derhjemme (Blamey et al. 2019). En international litteraturgennemgang af forskning om psykologisk funktion og helbred i veteranfamilier fra 2015 fandt, at der særligt eksisterer amerikansk forskning om børn af veteraner, men at der på daværende tidspunkt fandtes sparsom systematisk viden om disse børn i en dansk/nordisk kontekst (Jensen et al. 2015; Rayce et al. 2019).

Ovenstående viser således, at det ikke kun er soldaten, som går igennem en udsendelse, men hele familien, da udsendelsen dels på et praktisk plan vender op og ned på roller og relationer, og dels på et følelsesmæssigt plan giver anledning til bekymring/afsavn. Sidstnævnt blev også konstateret af antropolog Birgitte Refslund Sørensen på baggrund af interviews med forældre og partnere til udsendte i 2011 (Sørensen 2013), der fandt, at bl.a. partnere oplever forandringer i deres sociale relationer som følge af udsendelsen. Partneren har hjemme en kamp for at få hverdagen til at hænge sammen, bl.a. fordi partneren påtager sig nogle af de roller, der ellers ville blive varetaget i fællesskab eller af den udsendte partner. De sociale relationer kan også blive ændret, fordi man som partner ikke har tid til at være social på samme niveau som tidligere, livet sættes så at sige på standby under udsendelsen. Endvidere kan relationerne påvirkes dels pga. manglende forståelse fra omgivelserne omkring udsendelsen, og dels pga. den bekymring og afsavn som såvel partnere som forældre til den udsendte har. I et ph.d. projekt lavede Maj Heiselberg antropologisk feltarbejde blandt danske veteranfamilier og fulgte flere familier før, under og efter udsendelse (Heiselberg 2018a). Heiselberg fandt, at familierne under udsendelsen søger at leve op til idealer omkring godt forældreskab, hvor man er til stede omkring børnene og er en involveret forælder. Hverken Refslund eller Heiselberg havde i deres undersøgelser familier med, hvor fædrene var i mistrovisel eller havde en posttraumatisk stresslidelse (PTSD) diagnose. Heiselberg havde fokus på børnene gennem forældrenes beskrivelse af børnenes reaktion på udsendelsen. Resultaterne uddybes nedenfor.

Med udgivelsen af rapporten "Børn af veteraner. Hverdagsliv og trivsel" (Frederiksen and Lausten 2018) kom de danske børn af veteraner selv til orde via besvarelser af spørgeskemaer, hvilket gav et systematisk overblik over denne børnegrupperes hverdagsliv og trivsel. Undersøgelsen kortlagde og sammenlignede trivsel blandt 7-, 11- og 15-årige børn, der har en veteranfar, med trivsel hos børn, der ikke har en veteranfar. Undersøgelsen fra 2018 slog fast, at hovedparten af danske børn med en veteranfar trives rigtig godt om end en større andel af dem udviser symptomer på lav psykisk trivsel, uden at der dog findes en større andel, som har en psykiatrisk diagnose.

Undersøgelsen viste dog også, at de 15-årige børn af veteraner generelt har stærke sociale egenskaber. De er positive overfor især yngre børn, de hjælper, hvis andre er kede af det, og vil gerne dele med andre (det er især drengene, der står for denne forskel). Veteranfamilierne er typisk velfungerende og børnene kan både lide skolen og klarer sig også godt rent fagligt. Resultaterne tyder på, at børn af veteraner er mere veltilpassede end børn af ikke-veteraner, hvilket viser sig ved, at de generelt tager færre risici og færre drikker alkohol, ryger eller begår kriminalitet end deres jævnaldrende. Undersøgelsen tyder dog også på, at en mindre gruppe af børn, hvis veteranfædre har psykiske følgevirkninger, er særligt udsatte og trives dårligere end børn af veteranfædre uden

psykiske følgevirkninger. Psykiske følgevirkninger er i undersøgelsen defineret som: Faren har en psykiatrisk diagnose eller far har på et tidspunkt fået udskrevet recept på psykofarmaka to gange, lige efter hinanden, på et år. Omkring 10 % af de 11- og 15-årige børn har en far med psykiske følgevirkninger. Kendetegnende for dem, er, at de i sammenligning med 11- og 15-årige børn, der ikke har en veteranfar med psykiske følgevirkninger, i større omfang har forældre, der er skilt, deres psykiske trivsel er generelt dårligere, flere er ensomme og en større andel har en udadreagerende adfærd. Det har som konsekvens, at en større andel blandt de 15-årige, der har en veteranfar med psykiske følgevirkninger, sammenlignet med 15-årige, der har en veteranfar uden psykiske følgevirkninger, har erfaring med at begå hærværk, haft våben med når de er gået i byen samt tævet og/eller truet andre med tæv.

Endelig er der samtidig med at vi har arbejdet med nærværende rapport fornyligt udkommet en forskningsrapport, der har belyst børns trivsel vha. individuelle og fokusgruppeinterviews blandt veteranbørn på sommer camp i 2019 med *Støt Soldater og Pårørende (SSOP)*, hvor børnene typisk har en forælder med psykiske følgevirkninger af international udsendelse i form af PTSD (Watson and Osborne 2020). I interviewene kom det frem, at dét at leve med en forælder med PTSD påvirker børnenes trivsel – de indretter deres liv ud fra, hvordan forælderen med psykiske følgevirkninger har det. Børnene bekymrer sig generelt for den PTSD-ramte forælder. Børnene fortæller også, at der er mange konflikter i familien; i nogle tilfælde har hjemmet været præget af psykisk eller fysisk vold. Børnene blev også spurgt ind til, hvorvidt de selv er påvirket psykisk af, at der er PTSD i familien. Her nævnte flere af børnene tristhed, angst og selvskadende adfærd samt, at de generelt er i alarmberedskab for at kunne læse den PTSD-ramte forælder og afværge evt. udbrud og konflikter. Nogle af børnene gav udtryk for, at de føler sig ensomme og distancerede fra andre, og at de har svært ved at skabe relationer (Watson and Osborne 2020). Forskningsrapporten om veteranbørn på SSOP sommer camp giver et indblik i, hvordan det er at være barn i en PTSD-ramt familie.

4.1.1 Opsamling

Samlet set viser den eksisterende forskning en polarisering af veteranbørn ift. trivsel. På den ene side findes en gruppe af veteranbørn, som klarer sig bedre og er mere veltilpassede end børn af ikke-veteraner; på den anden side er der en gruppe af veteranbørn, som er mere udfordret og sårbare end børn af ikke-veteraner. Et afgørende kriterium for, hvilken gruppe, man som barn i en veteranfamilie lander i, er i høj grad forbundet med faderens tilstand, når han vender tilbage.

Denne polarisering af psykisk trivsel mellem børn med og uden veteranfar med psykiske følgevirkninger genfindes også i den tidligere omtalte litteraturgennemgang af, hvad man internationalt ved om konsekvenser af militær udsendelse for soldaternes børns trivsel (Blamey et al. 2019). Den konkluderer, at der ses en sammenhæng mellem veteraners traumeeksponering og børnenes symptomer på depression, men også på angst. Forfatterne konkluderer desuden, at der er en sammenhæng mellem forældrens udsendelsesmåneder (det gælder både længde og antallet af udsendelser) ift. børns tilknytningsadfærd og depression, nedsatte akademiske præstation samt mentale helbredsdiagnoser. Den danske spørgeskemaundersøgelse blandt børn af veteraner har ikke undersøgt om antal udsendelser og udsendelsens varighed har indflydelse på børnenes trivsel.

Denne gennemgang af primært danske undersøgelser viser, at der er et begyndende fokus på udsendtes børn og partnere, der belyser de forskellige konsekvenser, udsendelser kan have for børnenes og familiernes hverdagsliv og trivsel i en dansk kontekst. Gennemgang af den internationale forskning viser desuden, at der er sparsom viden fremkommet via kvalitative metoder dvs. viden med afsæt i børnenes og familiernes egne erfaringer (Frederiksen et al. 2020; Jensen et al. 2015; Rayce et al. 2019). Formålet med denne undersøgelse er at bidrage til viden om betydningen af udsendelse for børn og familier på en erfaringsnær måde, dvs. med afsæt i kvalitative metoder og analyse.

4.2 Rapportens hovedspørgsmål

Hensigten med denne rapport er at undersøge familie- og børneliv i veteranfamilier med særligt fokus på betydningen af udsendelse og fars eventuelle psykiske følgevirkninger. For at forstå hvad det er for vilkår, som børnene vokser op under, undersøges først veteranfamiliernes hverdagsliv som helhed og herefter undersøges børnenes perspektiver på hverdagsliv i familierne. Undersøgelsen har to delformål:

- a) at undersøge ligheder og forskelle i forskellige typer af veteranfamilier. Der lægges dels vægt på veteranernes håndtering af at skulle kombinere familie og faderskab med internationale udsendelser og dels på partners og børns forskellige oplevelser, reaktioner og håndteringsstrategier.
- b) at synliggøre børnenes erfaringer, forståelser, reaktioner samt måder at håndtere deres hverdagsliv i en veteranfamilie. Det undersøges, hvordan børnene oplever at bo i en familie, hvor faderen er veteran. Hvordan oplever børnene hverdagen og de sociale relationer i familien? Hvordan reagerer børnene på faderens udsendelse? Og hvordan oplever og italesætter børnene de ændringer, der er sket i forholdet til faderen i de tilfælde, hvor der er følgevirkninger?

Undersøgelsen har fokus på børn og mødre i familier, hvor far er udsendt. Langt størstedelen af alle udsendte – ca. 95 % - i militære missioner i udlandet er mænd, og der er derfor fokus på børn af veteranfædre. Undersøgelsen tager afsæt i børnenes og mødrenes erfaringer. Mødrene i undersøgelsen er umiddelbart typiske i en dansk kontekst – dvs. de er på arbejdsmarkedet, og langt de fleste har en uddannelse.

Det er et særligt udsnit af børn med veteranfar som undersøges. Materialet indeholder en overrepræsentation af veteranfædre med psykiske følgevirkninger og evt. diagnose som følge af deres udsendelse, særligt PTSD-diagnose. Fordelen ved denne overrepræsentation, er, at det har givet mulighed for at zoomer særligt ind på de udfordringer, som børn i netop disse familier oplever.

4.3 Rapportens analytiske temaer

Rapporten tager afsæt i familiesociologiske og børnesociologiske forståelser, og den bygger på begreber om rolle og relationer; børn, relationelle rum i familien, militarisering af familien og unge

omsorgsgivere. Helt overordnet bygger undersøgelsen på en forståelse af familien som en ramme om sociale interaktioner og praksisser, hvorigennem familien og de sociale relationer skabes (Finch and Mason 1992; Holstein and Gubrium 1999; Morgan 1996). Den tager derfor afsæt i en nyere forståelse af familien, i modsætning til en mere traditionel tilgang til familien som formelle og biologisk baserede relationer: Det er i stedet gennem praksisser og forhandlinger med betydningsfulde andre, at familierelationer skabes og genskabes. Familien er derfor ikke så meget en enhed som et sæt af personlige og nære praktiserede relationer, både med familiemedlemmer og med andre (Smart 2007).

Et andet vigtigt perspektiv i vores tilgang til familien er normerne om en moderne forhandlingsfamilie, der er meget udbredte i dag. Det indebærer et fokus på ligestilling mellem kønnene både i familien og i forældreskabet. Dette kommer bl.a. til udtryk ift. forventninger om at være en nærværende far, hvor det fremhæves som et vigtigt ideal for en mand af have en familie og være en engageret far. For nogle - men ikke for alle - er dette ideal også forbundet med en højere grad af ligestilling i hjemmet (Aarseth 2016; Bach 2016; Forsberg 2007). Disse forståelser af nutidens familier har stor betydning for at forstå veteranfamilierne. Dette har Heiselbergs ph.d.-studie givet en væsentlig indsigt i, da hun har fremhævet betydningen af udsendelse for den tilbageværende forælder, typisk moren og for relationen mellem moren og faren. Hun viser, hvordan moren og andre familiemedlemmer hjemme søger at få hverdagen struktureret og til at fungere for børnene/familien på trods af en fraværende partner, med det ekstra arbejde der pågår, og de bekymringer, som moren har om, hvorvidt børnenes reaktioner/symptomer er normale, eller om de er en konsekvens af udsendelsen (Heiselberg 2018a). Endvidere viser Heiselbergs studie, at det kan være en stor udfordring at balancere partnerens (morens) egen erhvervskarriere med det at være forælder, når partneren er udsendt soldat. Nogle gange kan partnerens egen karriere ikke forfølges eller sættes på pause samtidig med, at deltagelse i vanlige sociale aktiviteter udenfor hjemmet typisk også nedtones - børnene kræver omfattende tilstedeværelse. Dvs. idealerne om lige adgang og muligheder kønnene imellem er derfor ikke noget, familierne til fulde kan efterleve, hvilket kan skabe ubalance i parforholdet (Heiselberg 2018b).

Undersøgelsen bygger også på den børnesociologiske forståelse, hvor børn ses som kompetente, handlende og med egne perspektiver på verden (Christensen and James 2008; James and James 2004). Hvis vi skal have viden om børns erfaringer, forståelser og håndteringsmåder, er vi nødt til at inddrage børns egne erfaringer og perspektiver på verden - og familien - og på, hvordan de bidrager til at opretholde og udfordre relationer i familien. For at få viden om børns trivsel er vi med andre ord nødt til at spørge dem selv. Familiens praksisser er karakteriseret ved en generationsorden, der oftest skaber en hierarkisk relation mellem forældre og børn (Leonard 2016). Samtidigt har familier ikke faste hierarkiske strukturer, og undersøgelser har vist, at børn er kompetente følelsesmæssige aktører i deres relationer og kan tilbyde deres forældre følelsesmæssig støtte, tage deres forældres perspektiv og være der for deres forældre (Brannen et al. 2000; Eldén 2016).

Begrebet 'unge omsorgsgivere' henviser til børn og unge, der påtager sig en øget ansvars- og omsorgsrolle i familien. Litteraturen om unge omsorgsgivere beskriver, at når et nærtstående

familiemedlem oplever problemer af fysisk, psykisk eller social karakter, kan det betyde, at børn og unge påtager sig et omsorgsansvar, der ligger ud over deres alder (Aldridge and Becker 1993; Backett-Milburn et al. 2008). At barnets rolle forandres betyder ikke, at barnet bliver den primære omsorgsgiver, men at barnet eller den unge påtager sig eller bliver pålagt et ansvar, der i højere grad ligner en voksens. Det gælder også for børn af veteraner, der har psykiske følgevirkninger.

Litteraturen om unge omsorgsgivere beskriver, hvordan denne rolle kan påvirke børnenes hverdagsliv i og udenfor familien (Aldridge and Becker 1993; Backett-Milburn et al. 2008; Stenbak and Møller 2006). Rollen kan få negativ social betydning, hvis barnets omsorgsopgaver i familien resulterer i mindre tid til fritidsaktiviteter og venner. Ligeledes kan det have konsekvenser for børns skolegang i form af øget fravær eller koncentrationsbesvær. Følelsesmæssigt kan rollen resultere i emotionel udmattelse. At være ung omsorgsgiver kan også få betydning på længere sigt. Forskningen peger på, at når unge omsorgsgivere bliver voksne kan de føle positive aspekter af omsorgsrollen som modenhed og evnen til at tage ansvar, men også negative konsekvenser som stress, depression og begrænsede sociale eller uddannelsesmæssige muligheder på grund af opvækst med manglende tid til venner og udfordringer i form af koncentrationsbesvær (Thomas et al. 2003). At være ung omsorgsgiver kan derfor påvirke ens trivsel i hverdagen aktuelt, men også på længere sigt.

Et særligt fokus i nærværende undersøgelse er barnets og familiens erfaringer med, at far er fraværende fra hjemmet ved udsendelse. I forskningen om børn og familier ses familielivet typisk i konteksten af hjemmet og opfattes af familiemedlemmer som det naturlige sted for dette (Christensen et al. 2000; Harden et al. 2013). Samtidigt påpeger flere forskere, at familielivet ikke altid finder sted i hjemmet, og at det kan være andre steder, som understøtter og faciliterer familierelationer og nærhed (Morgan 2011; Valentine 2008). For de børn og unge, som har en far, der er udsendt eller på øvelse, og dermed er fraværende fra hjemmet, bliver de digitale medier en anden måde at opretholde relationer (Heiselberg 2018a). Et andet fokus i undersøgelsen er derfor militarisering af familierne. Heiselberg introducerede begrebet militarisering af hjemmet i en dansk kontekst, men udvider begrebet, der oprindeligt har sit afsæt i en forståelse af, at militæret er afhængigt af, at det civile samfund i hjemlandet 'the home front', der supporterer militæret fx i form af levering af materialer mv., når føres krig (se bl.a. (Woollacott 1994)). En militarisering af hjemmefronten er også påpeget af den amerikanske antropolog Catherine Lutz, der med udgangspunkt i intense studier af militærets udbredelse i North Carolina i USA viser, at der er stor sammenhæng mellem militæret og det amerikanske samfund – en sammenhæng, der er udbygget siden 2. verdenskrig, hvor militæret får en større og større indflydelse via bl.a. politisk indflydelse af temaer såsom race, køn og klasse (Lutz 2001).

Heiselbergs udvidelse af begrebet militarisering sker ved, at hun via sit ph.d.-studie viser, at den udsendtes aktive deltagelse i livet i familien derhjemme under udsendelse, og omvendt den hjemmeværende families deltagelse i de udsendte forælders ve og vel, betyder, at de relationelle rum der skabes, kan føre til, at militæret kommer til at være en tilstedeværende og involverende del af familiens liv. Bl.a. kommer soldatens karriere og udsendelser til at påvirke partnerens karriere og dagligdag. Der sås i familierne flere materielle eksempler på militarisering i familiens hverdagsliv,

bl.a. i form af, at der var militære effekter i hjemme, bamser var i militærtøj under den ene forældres udsendelse. Børnene havde typisk ofte flere typer af militært inspireret tøj og legetøj, og endvidere blev flere militære begreber introduceret i familiens ordforråd (Heiselberg 2017).

Heiselberg fandt, at familierne under udsendelsen søger at leve op til idealer omkring godt forældreskab, som indebærer, at man er til stede omkring børnene og er en involveret forælder. Hun introducerede begrebet relationelle rum (relational spaces), der beskriver, hvordan den udsendte forælder og forælderen hjemme søger at gøre deres hverdag så tilgængelig som muligt for hinanden og søger at bevare den intime relation, de plejer at have (Heiselberg 2017). Dette ses fx ved, at den udsendte forælder har en bamse med til missionsområdet og en anden bamse, partnerbamsen, er blevet tilbage hos familien. Bamserne bruges aktivt i kommunikationen i løbet af udsendelsestiden og tages med i forskellige situationer. Bamsen er derigennem et middel til at inkludere den udsendte forælder i forskellige dagligdagssituationer/aktiviteter i familien og omvendt. Den udsendte indgår også typisk i forskellige familiære situationer via deltagelse på online-medier. I denne undersøgelse ser vi nærmere på, hvordan barnet oplever og håndterer det særlige relationelle rum, som familierne skaber under udsendelse.

5 Metode

I undersøgelsen har vi interviewet 26 børn og unge, der har en far, der har været udsendt gennem det danske forsvar og 19 mødre. Børnene og de unge kommer fra 18 forskellige familier – men samlet set er mødre fra 19 familier interviewet. Interviewene blev gennemført fra oktober 2016 til og med februar 2017. Nedenfor redegøres for rekrutteringen af deltagerne og der gives en karakteristik af de deltagende familier, for udførelsen af interviews samt overvejelser omkring interviews af sårbare grupper. Dernæst følger en beskrivelse af, hvordan interviewene er blevet bearbejdet og analyseret.

5.1 Rekruttering

For at rekruttere børn, unge og deres mødre til interviews blev der distribueret en informationsfolder om undersøgelsen til Veterancentre i hele landet, og kontaktpersoner til familier og Samtalegrupper for børn og unge i Veterancentrene blev anmodet om hjælp til at sprede information om undersøgelsen. I materialet blev både 'almindelige' familier og familier med en veteran med psykiske følgevirkninger som følge af udsendelsen efterlyst. Herudover blev information om undersøgelsen og opfordring til at deltage sendt til nationale og regionale foreninger for veteraner samt foreninger henvendt til veteranfamilier.

5.2 De deltagende familier

De 26 børn og unge har alle en far, som har været udsendt med Forsvaret, enten før barnet blev født eller en eller flere gange gennem barnets barndom. 15 af de 26 børn/unge er drenge. Det aldersmæssige spænd er fra 7-20 år, men hovedparten er 10-11 år (i alt 10) og 13 år (i alt syv). Undersøgelsen dækker derfor ikke alle aldre i spændet, da kun ni børn er i alderen 7-9 eller 12 eller 14-20 år. Materialet er derfor især fyldigt for børn i det nævnte aldersspænd kendetegnet ved de særlige perspektiver, behov, position i familie, sprogudvikling mv. som kendetegner børn i disse aldersspænd.

I tabel 5.1 og 5.2 ses nøglekarakteristika ved de interviewede mødre og fædre. Mødrene er relativt typiske målt på uddannelse og jobsituation. Halvdelen af mødrene har mellemlang eller lang uddannelse og kun to er ufaglærte. I alt er 16 i arbejde. To mødre er sygemeldte. Tidligere undersøgelse af børn af veteraner har vist, at mødre til børn med veteranfar havde flere uddannelsesmæssige ressourcer og højere beskæftigelsesgrad end mødre til børn uden en veteranfar (Frederiksen et al. 2020; Frederiksen and Lausten 2018). Ser vi på fædrene, er 12 i arbejde og omkring 2/3 af fædrene arbejder i Forsvaret på tidspunkt for interview. Blandt 2/3 af de interviewede familier er begge forældre derfor i arbejde og må anses som forholdsvis ressourcestærke. De interviewede mødre og deres børn bor i alle regioner i Danmark, men er typisk bosiddende i en provinsby.

En andel af familierne har imidlertid vilkår, der gør dem mere sårbare end den typiske familie, hvor far er veteran. I de 19 familier er seks fædre sygemeldte eller pensionerede fra tjenesten. De interviewede mødre har angivet, at syv fædre er diagnosticeret med PTSD, en far er under udredning

for PTSD, mens en har anden alvorlig psykisk skade. Dvs. i alt har ni fædre alvorlige psykiske følger. I yderligere fire familier vurderer mor, at far har psykiske følger. Kun i fem familier vurderer mor, at veteranen har god trivsel. Det indikerer, at de interviewede familier i langt højere grad end den typiske familie, hvor far er veteran, har erfaringer med, at veteranen har diagnosticerede psykiske følger efter udsendelse, idet tidligere undersøgelser har vist at omkring 10 % af børnene har en far med psykiske følger (Frederiksen and Lausten 2018). I en relativt stor andel af de interviewede familierne er der derfor større belastninger relateret til fars mistrivsel og diagnose end i den typiske veteranfamilie. Denne bias i sample skyldes, at familierne især er rekrutteret via Veterancentrets Samtalegrupper for børn og unge. Blandt de 19 mødre nævnte fem at have barn med ordblindhed og to nævnte at have barn med autismspektrumsforstyrrelse. Andre mødre nævnte, at deres børn havde angst eller ADHD. Da vi først blev opmærksomme på dette undervejs, har vi ikke samlet systematisk information herom; men det peger på, at flere af de interviewede familier i den henseende er forholdsvis belastede.

Ser vi på familiens ægteskabelige status, er omkring 1/3 af mødrene skilt fra veteranen. Det er lidt flere end den typiske veteranfamilie og det hænger formentlig sammen, med at relativt flere fædre har psykiske følger blandt de interviewede (Frederiksen and Lausten 2018).

Det særlige ved børnenes opvækst er bl.a., at far har været udsendt. Det er kendetegnende for de interviewede, at fædrenes udsendelser typisk har været placeret i børnenes opvækst (og altså ikke før barnet blev født). Langt de fleste fædre - 13 ud af 19 - har haft tre eller flere udsendelser. Udover udsendelser har disse fædre haft øvelser og forberedelse til udsendelse og dermed fravær fra hjemmet i forbindelse med dette. Nogle fædre har desuden aktuel ansættelse i Forsvaret, hvor de løbende har kortere udsendelser.

Tabel 5.1. Oversigt over karakteristika ved interviewede mødre

Karakteristika	Antal
Mødre	19
Ægteskabelig status	
Samlevende	13
Separeret/skilt fra veteran	6
Mødrenes antal børn og papbørn	
1	4
2	11
3 eller flere	4
Barn/børn fra tidligere forhold	2
Uddannelse	
Ufaglært	2
Kort	6
Mellem	7
Lang	2
Ukendt	2
Jobstatus	
Arbejdsløs	0
Sygemeldt	2
I arbejde uden for Forsvaret	16
I arbejde i Forsvaret	1
By/land	
Land/landsby	2
Provinsby	12
Større by	5
Region	
Nordjylland	3
Midtjylland	3
Syddanmark	2
Hovedstad	5
Sjælland	6

Tabel 5.2 Oversigt over karakteristika ved børnenes fædre, baseret på interview med mødre

Fædre	Antal
Fædre	19
Antal udsendelser	
1	1
2	4
3 eller flere	13
Ukendt	1
Udsendelse under barnets opvækst	
Ja	15
Nej	4
Jobstatus	
Sygemeldt /pensioneret	6
I arbejde uden for Forsvaret	1
I arbejde i Forsvaret	12
Helbred	
PTSD	7
Under udredning for PTSD	1
Hjerneskode	1
Mor vurderer psykisk påvirkning	4
Mor vurderer godt helbred	6

5.3 Gennemførelse af interviews

Interviewene blev i langt de fleste tilfælde foretaget i familiens hjem, hvor mødre og barn/børn blev interviewet hver for sig. I et enkelt tilfælde foregik interviewet på forskningsinstitutionen, og i to tilfælde foregik interviews med to-tre familier i ét hjem. Dette skete af praktiske hensyn, da familierne bor geografisk spredt og på initiativ af mødrene, der var i netværksgruppe sammen. Her blev mødre og børn ligeledes interviewet hver for sig. Interviewene blev foretaget af forsker Helene Oldrup og daværende studerende Nina Skov. Hyppigst deltog begge interviewere; hvor én person interviewede den voksne og den anden barnet/den unge. Interviews med børn og unge varede typisk mellem 30 og 60 minutter, mens interviews med mødre varede 60-80 minutter.

Interviews med mødre blev gennemført som semi-strukturerede interviews og med livshistorisk tilgang. De modtog alle før interviewet et brev med en kort introduktion til interviewet samt besked om at finde tre objekter, der repræsenterer deres fortid, nutid og fremtid (Thomson and Hadfield 2014). Objekterne skulle fungere som oplæg til det livshistorisk inspirerede interview. Interviewene blev indledt med introduktion og information om, at den enkelte familie ville forblive anonym.

Interviewene tog afsæt i den livshistoriske tilgang med fokus på udviklingen i samlivet med veteranen, udsendelse, barns trivsel, forælderrolle, netværk og støtte fra Forsvaret. Herudover blev de interviewet med afsæt i de tre objekter.

Når børn og unge deltager i forskning, bør de beskyttes i tråd med deres alder og behov (Øverlien et al. 2016). Der skal derfor tages hensyn til bl.a. børnene og de unges sprogudvikling, det asymmetriske magtforhold mellem barn og forsker og barnet/den unges sårbarhed (Hill 2005). Formålet er, at deltagerne skal undgå at blive skadet. De skal ligeledes have alderstilpasset information om undersøgelsen, og de skal give frit og informeret samtykke (Øverlien et al. 2016). I denne undersøgelse er disse principper blevet omsat gennem planlægningen og gennemførelsen af interviews med børn og unge.

Interviewaftaler med børn og unge blev lavet med børnenes mor, som hermed også gav samtykke til, at barnet/den unge kunne deltage. Herudover gav børn og unge selv samtykke. Børnene og de unge modtog alle før interviewet et brev med en kort introduktion til interviewet, besked om at de som forberedelse til interviewet skulle medtage tre objekter, nemlig yndlingsting fra da de var yngre, yndlingsting fra nu og yndlingsting, som minder om far (Thomson and Hadfield 2014).

Interviewene blev indledt med en kort introduktion, bl.a. med information om, at det enkelte barn/den unge vil være anonymt, ligesom de fik at vide, at de under interviewet kan sige, hvad de vil, at de ikke behøves at svare på alle spørgsmål, og at de til enhver tid kan stoppe interviewet. I et enkelt tilfælde gav den unge udtryk for, at han/hun ikke selv havde ønsket at deltage, men alligevel godt ville. I et par tilfælde var deltagelse i undersøgelsen på foranledning af barnet/den unge. Intervieweren er underlagt underretningspligt og børn/unge fik at vide, at hvis de fortalte om voldsomme oplevelser, ville interviewerne være forpligtigede til at fortælle det til andre voksne. I et enkelt tilfælde gav en ung oplysning om, at faren gentagende gange havde slået den unge, dette var sket for fem år siden. Da det kom til fagfolks kendskab, stoppede faren denne adfærd. Vi foretog derfor ikke en underretning, da den problematiske adfærd var ophørt for flere år siden og den unge ikke sagde andet, der var bekymrende.

Interviewene med børn og unge blev gennemført som semi-strukturerede kvalitative interviews med hovedtemaerne: hverdag i hjem og skole, familie- og vennerelationer, relation til far (herunder fars udsendelse og far som soldat). I interviewet blev der anvendt forskellige visuelle metoder for at understøtte dialogen og for, særligt ift. de mindre børn, at have en mere legende tilgang. Udover de førnævnte objekter, blev der anvendt tidslinje og humørikoner til at tale om hverdagen, og koncentriske cirkler blev anvendt til at tale om familierelationer (Eldén 2014; Thomson 2008). Interviewerne var omhyggelige med at afslutte interviewet på en neutral og hyggelig måde, således at barnet afsluttede interviewet i en god stemning.

Nogle børn og unge boede i familier med vanskelige vilkår (fx med en psykisk syg far), og nogle havde stået i svære situationer og relationer. I interviewet blev der givet plads til, at dette kunne komme til udtryk, men samtidigt var vi forsigtige med at spørge for meget ind til følsomme emner, idet vi ikke ønskede at bringe eventuelle svære følelser frem. Samtidigt er det vigtigt at være

opmærksom på, at børn og unge kan ønske at berette om svære oplevelser, som i ovennævnte eksempel med en ung, der fortalte om at være blevet slået tidligere i sin barndom. Her bragte den unge selv eksemplet op ved afslutningen af interviewet, idet det var vigtigt for den unge at få dette med som vigtigt erfaring ved at have en far, der har været udsendt. I et andet tilfælde havde både moren og faren givet barnet opbakning til at fortælle om alle de svære ting, som familien og barnet havde oplevet.

5.4 Bearbejdning og analyse af interviews

Interviewene blev transskriberet og kodet i softwareprogrammet NVivo, der er beregnet til at hjælpe med at organisere kvalitative data som interviewdata for dels at sortere materialet og dels for undersøge sammenhænge i data.

I analysen af de kvalitative interviews er der anvendt en tematisk indholdsanalyse. Dvs., at fokus er på indholdet i, "hvad" der siges og ikke fx, "hvordan" det siges eller "til hvem", det siges (Riessman 2008). I denne indholdsanalyse er vi gået på tværs af interviewene på to forskellige måder:

For det første har vi opstillet *fire forskellige familietyper*, som har til formål at illustrere forskelle og ligheder i datamaterialets veteranfamilier. Familietyperne er for det første konstrueret på baggrund af veteranernes håndtering af at skulle kombinere faderskab og forpligtigelser i familien med udsendelser på internationale missioner - dvs. fravær og hjemkomst til familien samt tackling af evt. følgevirkninger af udsendelsen. For det andet er de konstrueret på baggrund af børnenes og mødrenes reaktioner herpå. Det betyder, at vi i opstillingen af familietyperne har lagt vægt på sociale interaktioner og reaktionsmønstre i familierne.

De fire familietyper er ikke identiske med konkrete familier fra undersøgelsen, men i stedet fire generiske typer af familier, som vi har kunnet udvikle ved at sammenholde ovennævnte ligheder og forskelle på tværs af materialet. Det betyder også, at familietyperne ikke findes i en 'ren form' i datamaterialet. I stedet er der variationer og overlap med de konkrete familier i undersøgelsen (Risman 2018; Schutz 2005; Weber 1904).

Familietype 1 er primært baseret på interviews med familie nr. 3, 5 og nr. 16; Familietype 2 er primært baseret på interview nr. 1, nr. 2, nr. 4, nr. 6 og nr. 15; Familietype 3 er primært baseret på interview nr. 8, 9, 12; Familietype 4 er primært baseret på interview nr. 14, 12 og 18.

For det andet er der lavet en *tværgående tematisk analyse* baseret på undersøgelsens andet delformål om, hvordan børnene oplever familiens hverdag og relationer, farens udsendelse og for nogens vedkommende at komme hjem med eventuelle følgevirkninger. Disse tre overordnede temaer er struktureret i undertemaer, som er etableret på baggrund af interviewene og den digitale kodning af de temaer, som først og fremmest børnene, men også deres mødre har fremhævet som centrale i veteranfamiliernes hverdagsliv (Kvale and Brinkmann 2015). Herigennem synliggøres børnenes erfaringer, forståelser, reaktioner samt måder at håndtere deres relationer og hverdagsliv i veteranfamilien.

6 Undersøgelsens resultater

I dette kapitel præsenterer vi i tre dele undersøgelsens resultater i relation til de opstillede formål. Vi forholder os indledningsvis til det første formål om at undersøge ligheder og forskelle i forskellige veteranfamilier. Dette sker gennem præsentation af fire forskellige typer af veteranfamilier, som er fremanalyseret på tværs af de interviewede kernefamilier bestående af far, mor og børn (Del 1). Vi forholder os dernæst til undersøgelsens andet formål om at synliggøre især børnenes erfaringer, forståelser, reaktioner samt måder at håndtere deres hverdagsliv i en veteranfamilie. Dette sker ved først at undersøge familiernes hverdag og de rutiner og sociale interaktioner, der binder familierne sammen (Del 2). Endelig zoomes der ind på de særlige vilkår og udfordringer, børnene har med at have en far, der har været udsendt, og - for nogens vedkommende - at have en far med psykiske følgevirkninger (Del 3).

6.1 Fire familietyper

På tværs af de interviewede familier har vi fremanalyseret følgende fire familietyper, der viser, hvad der kendetegner veteranfamilierne, men også deres forskellighed:

Familietype 1: Den fraværende far i en sårbar familie;

Familietype 2: Den uligevægtige far i en konfliktfyldt familie;

Familietype 3: Den heroiske far i en militariseret familie;

Familietype 4: Den nærværende far i en ligestillet familie.

I udviklingen af familietyperne har vi lagt vægt på mødrenes og børnenes fortællinger om veteranernes håndtering af at skulle kombinere familie og faderskab med udsendelser og hjemkomst fra udsendelse – dvs., at der er fokus på organisering og arbejdsdeling i familien, på indholdet i det sociale samvær samt på især børnenes forskellige følelser og reaktionsmønstre på at have en far, der har været udsendt (for uddybning, se kapitel 5 (om metode)).

6.1.1 Familietype 1: Den fraværende far i en sårbar familie

Hans har en høj position i forsvaret, og han har gennem en årrække været udsendt på internationale missioner både i kortere og længere tid. Hans er gift med Susanne, der arbejder som gymnasielærer. Sammen har de to børn – Lucas på 14 og Maria på 12 år. Grundlæggende er det udefra set en velfungerende familie, og børnene klarer sig godt i skolen og har i dag et solidt netværk omkring kammerater og fritidsaktiviteter. Begge forældre støtter aktivt op om børnenes aktiviteter.

Susanne har bakket op om Hans' karriere, selvom hun synes, det er krævende og udmattende, når han ofte skal udsendes gennem længere tid eller hele tiden skal på øvelser, når han er hjemme. Hun mener grundlæggende, at et arbejde som Hans' er uforeneligt med et familieliv, og hun har i nogle perioder, når han har været udsendt, følt sig meget stresset - ikke mindst, da børnene var yngre. Hun skjuler heller ikke, at hun er bekymret for, hvad der kan ske med ham, og ofte skærmer hun sig selv og børnene for alt for mange informationer. Men mest af alt synes Susanne, at børnene betaler en

høj pris, og at det har været vanskeligt at skulle tackle deres reaktioner i forbindelse med Hans' udsendelser.

Dette gælder især Lucas, som har været meget præget af faderens udsendelser. Da Lucas var omkring 8-9 år fik han meget ondt i maven, og han ændrede adfærd under en af Hans' længerevarende udsendelser. Han blev mere og mere indadvendt, usikker og utryk. Han talte ikke rigtig med nogen hverken i familien eller skolen, og han fik det sværere og sværere med sociale relationer i skolen og i fritidslivet. I en periode ville Lucas ikke hjemmefra, og det var endda vanskeligt at få ham i skole om morgenen. Han klyngede sig både mentalt og rent fysisk til sin mor, som var hans faste holdepunkt. Lucas fortæller selv, at han var bange for at blive ked af det, når han var sammen med andre. Lucas prøvede at glemme, at far ikke var hjemme, når han var udsendt, og derfor havde han heller ikke lyst til at tale med Hans i telefon, når han ringede hjem. Lucas har det bedre i dag (5-6 år senere), og han deltager nu igen i fritidsaktiviteter. Mens Lucas havde det dårligt, var hans relation til sin far også vanskelig, når han var hjemme på 'leave' i løbet af udsendelsen. Lucas følte far havde svigtet, når Hans var hjemme igen. Lucas' reaktioner gav Hans dårlig samvittighed, men han havde samtidig vanskelig ved at acceptere, at Lucas ikke kunne tage sig sammen og komme videre.

Datteren Maria på 12 år har også reageret på Hans' udsendelser, men i en mere udadvendt form end Lucas. Hun har grædt både hjemme og i skolen, fordi hun savnede sin far. Maria har også i perioder haft mange konflikter med klassekammeraterne. Når Hans er udsendt tænker Maria på ham hver dag; især om aftenen, når hun skal sove. Hun har også været bekymret for, at der skulle ske ham noget, at han aldrig ville komme hjem. Under de seneste par udsendelser har Maria haft svært ved at enes med sin mor. Hun synes Susanne bliver så stresset og småsur, når Hans ikke er hjem, og det hele er meget mere forvirrende. Maria synes også det har været hårdt, at Lucas har været så ked af det og så svær at snakke med.

Hans har ingen diagnosticerede skader efter udsendelsen, men det betyder ikke - ifølge Susanne - at det det ikke har påvirket ham. Hun oplever ofte, at han trækker sig mentalt fra hende og resten af familien, når han kommer hjem fra en udsendelse, og at han har vanskeligt ved at finde tilbage i familien og især til børnene, selvom om han har savnet dem rigtig meget. For sit eget vedkommende oplever hun det som paradoksalt, idet hun længes efter Hans og glæder sig rigtig meget til han kommer hjem. Men når han så er dér, er det vanskeligt at finde tilbage til hinanden følelsesmæssigt og ift. at organisere dagligdagen i familien og omkring børnene. Det giver anledning til mange diskussioner, når de rutiner, hun og børnene har udviklet, skal genforhandles.

Familietype 1 er primært baseret på interviews med tre familier.

6.1.2 Familietype 2: Den uligevægtige far i en konfliktfyldt familie.

Peter har været udsendt på internationale missioner flere gange – først til Kosovo og senere to gange til Afghanistan/Helmand. Peter er gift med Dorte, som er sygeplejerske. De har tre børn – Martin på 15 år, Emma på 12 år og Noah på fem år. De to ældste var små, da Peter var udsendt første gang, men de husker begge de to udsendelser til Afghanistan. Noah blev født mellem de to sidste udsendelser.

Dorte fortæller, hvordan Peter har forandret sig efter tiden i Helmand. Hun synes aldrig, at han er kommet helt hjem. Han har ikke længere glæde i øjnene, og han mangler empati og evne til at indleve sig i familien. Hun fortæller om skuffelsen. Hvordan hun, mens han var udsendt, følte sig presset og stresset som eneansvarlig for familien med først to og siden tre børn; hvordan hun længtes efter Peter, og hvor stor frustrationen var, da det var en helt anden person, der kom hjem for fem år siden. Peter har i dag fået konstateret PTSD. Han arbejder ikke mere ved Forsvaret, men har et flexjob hos en vognmand.

Stemningen i familien er præget af, at Peter har en 'meget kort lunte'; han farer op og skælder meget ud. Ofte isolerer han sig fra resten af familien og bruger det meste af sin tid hjemme foran pc, hvor han gamer med head-set ude af kontakt med omverdenen. Udover at slå græsplænen og ordne bilen, bidrager Peter meget lidt til arbejdet i familien. Han forholder sig heller ikke ret meget til hverken børnene eller Dorte. Han deltager i måltider, men da han er meget følsom over for støj og uro, ender det ofte med irettesættelser og skæld ud. Ofte forlader han bordet, spiser for sig selv et andet sted eller går udenfor. Det er udendørs Peter har det bedst, og det er også udendørsaktiviteter, som er noget af det eneste, han laver med børnene.

Dortes forældre bor lige rundt om hjørnet, og de har været en stor støtte, både mens Peter var udsendt og også efter, han er kommet hjem. Peters forældre bor i den anden ende af landet, og de støtter også familien så meget, som de kan. Herudover er både familierelationer og sociale netværk skrumpet ind, da Peter grundlæggende ikke længere bryder sig om sociale sammenhænge, og Dorte føler det kniber med overskuddet.

Peters relation til de tre børn er meget forskellig. Mens han har mange konflikter med teenagesønnen Martin, er hans relation til 10-årige Emma bedre, og de finder især hinanden glimtvis i fælles udendørsaktiviteter. Den yngste søn Noah har Peter ikke noget tæt forhold til, og han har vanskelig ved at klare den uro, der er omkring en 5-årig.

Den ældste søn Martin er en velfungerende 15-årig. Han klarer sig godt i skolen og har et fint forhold til kammerater. Han har tidligere spillet fodbold og gået til svømning, men lige nu orker han ikke så meget. Når Martin taler om sin fars udsendelser, fortæller han mest om, hvor ked af han var, da faren første gang rejste til Afghanistan. Han var bange for, at faren skulle dø, og han savnede ham meget. Martin har svært ved at sætte ord på, at det ikke blev, som han forventede, da Peter kom hjem. Men han fortæller om en far, der ofte er sur og råber af ham. Både Martins mor og bedsteforældre har prøvet at forklare ham, hvad PTSD er, og hvordan Peter har det. Men Martin synes, det er mærkeligt, at faren ikke kan tage sig sammen og holde op med at være så 'ugidelig'. Martin fortæller også, at han helst ikke vil have kammerater med hjem. Han ønsker ikke, at de skal opdage, hvor 'mærkelig' hans far opfører sig, og samtidig er det tydeligt, at faren ikke bryder sig om gæster. Han er derfor også bekymret for, at hans venner ikke vil føle sig velkommen.

Lillesøster Emma er også træt af, at Peter gamer så meget, og hun kan ikke lide, at han bliver vred, hvis hun forstyrrer ham. Hun ved ikke, hvornår hun tør sige noget til ham, når de er i huset. Hun er bekymret for, hvordan han reagerer. Emma kan bedst lide, når hun laver noget udendørs med sin far

– fx lange gåture. Sommetider tager de også i skoven, og nogle få gange har hele familien sovet i shelter. Det kan Emma rigtig godt lide, og hun synes det er meget bedre at være sammen med far på den måde. Når Emma er alene udendørs med faderen synes hun, at de kan tale om flere ting – noget med naturen og at biler forurener rigtigt meget.

Begge de to ældste børn husker bekymringen ved fars udsendelsen, men også at de talte med ham på Skype og i telefon. Han tog også mange gaver med hjem til dem. Men de sociale relationer, der har været i familien efter Peters hjemkomst har været meget præget af faderens PTSD og de afledte konsekvenser af denne, hvilket grundlæggende har vanskeliggjort en positiv kontakt og et nærværende faderskab.

Familietype 2 er primært baseret på interview med fem familier.

6.1.3 Familietype 3: Den heroiske far i en militariseret familie.

John kommer fra en familie, hvor militæret og hjemmeværnet altid har spillet en stor rolle. Han har da også helt fra han var barn vidst, at han ville være soldat. Han meldte sig tidligt til hjemmeværnet og blev efter aftjent værnepligt ansat i Forsvaret. John har været udsendt til internationale opgaver mange gange både på Balkan, Afghanistan og Mali. John er gift med Helle, som er SOSU-assistent og er ligeledes aktiv i hjemmeværnet. Sammen har de to sønner – Kasper på 11 år og Niels på 7 år.

Familien har en forholdsvis traditionel kønsarbejdsdeling, hvor det især er Helle, der er ansvarlig for børn og familie – en arbejdsdeling som de mange udsendelser har været med til at stadfæste. Helle har altid accepteret Johns ønske om en militær karriere, og hun har støttet hans udsendelser, selvom det har krævet meget af hende på hjemmefronten. Hun er stolt af John, som hun synes er en fremragende soldat, men hun siger også, at han er bedre til at tackle det militære end det civile liv. Han bliver ofte rastløs, når han er hjemme, og han søger meget sociale sammenhænge med andre soldater og veteraner. Han har mange fritidsaktiviteter: han dyrker bl.a. skydning og kampsport. Helle kunne godt ønske sig, at John ville prioritere familien noget mere.

Når John er udsendt har familien tæt kontakt på Skype og FaceTime. Både Helle og de to sønner har fulgt udsendelserne så tæt som muligt. Hun selv og især den yngste søn Niels har været nervøse for, hvad der kunne ske. Men de har alle tre også været meget stolte af ham.

John er ikke diagnosticeret med PTSD, men Helle mener 'han har ar på sjælen' efter alt det han har set, og hun synes også, at militæret fylder meget derhjemme. Johns lægger meget vægt på at udsmykke hjemmet med militære symboler, og han ser mange krigsfilm og gamer skydespil.

Begge de to sønner ser op til deres far, de er meget orienteret mod krigslegetøj, og på mange måder er der sket en militarisering af hjemmefronten. John har været med til at fremme og støtte denne interesse gennem en masse gaver, som vedrører krig og militær. Familien har også holdt flere soldaterfødselsdage, hvor John har haft uniform på og organiseret forskellige militært inspirerede lege – heriblandt skydelege. Den store fascination af skydevåben deler især den ældste søn Kasper med sin far. Kasper går også til bueskydning sammen med sin far. Ligeledes er Kasper meget optaget af faderens medaljer, som han haft med i skole for at vise frem. Kasper fortæller, at han selvfølgelig

har været bekymret, når faderen er udsendt, fordi han ved, det er farligt at være i krig. Men det hjælper at fortælle kammeraterne på skolen om det, og de synes det er sejt at have en far, som er udsendt som soldat.

Ifølge Helle har Niels på 7 år været mere påvirket af faderens udsendelse end Kasper har. Niels snakker meget om, at han skal passe på far, og han siger, at han sommetider har været lidt bange for far. Niels er meget optaget af krig og døde soldater. Det har ikke kun Helle, men også skolen iagttaget, og de har henvendt sig til familien, fordi Niels blev ved med at tegne døde soldater og tyskere. Læreren var bekymret, fordi hun syntes det fyldte for meget i ham.

Familien er tilknyttet en forening for veteraner, og de deltager her i en række aktiviteter med andre familier. Ligeledes deltager John og Helle i arrangementer i Hjemmeværnet. Deres primære netværk er de andre soldaterfamilier, de møder i disse sammenhænge samt den nærmeste familie, som alle bor tæt på.

Familietype 3 er primært baseret på interview med tre familier.

6.1.4 Familietyper 4: Den nærværende far i en ligestillet familie.

Kenneth har været i militæret siden han var ung, og han har taget mange uddannelser og er avanceret i det militære hierarki. Gennem de sidste 15 år har han været udsendt på en række internationale missioner både på Balkan, Afghanistan og Mali. Kenneth er gift med Ane, som er leder af en HR-afdeling. De har børnene Amalie på 16 år og Jakob på 13 år. Familien bor i parcelhus; både børn og voksne har en masse gøremål og deles om opgaverne. Ane har den opfattelse, at Kenneths mange udsendelser er 'en del af pakken', men hun siger også, at det jo ikke har været uden omkostninger, at Kenneth har været så meget væk fra familien. Især da børnene var små, havde hun vanskeligt ved at forstå hans prioriteringer, men hun har indset og accepteret, at det er sådan han gerne vil leve sit liv. Han er dedikeret til arbejdet i militæret, og han har en stor udlængsel og rejselyst.

For Ane var det krævende at være alene med børnene, da de var små, men hun mener selv, at hun vænnede sig til det og klarede det bl.a. ved at være uhyre struktureret i dagligdagen. Desuden har hun haft sine forældre meget tæt på, og de har hjulpet hende rigtig meget. Men gennem årene er hun også blevet mere opmærksom på, at Kenneth, når han så er hjemme, ofte har mere tid i familien, end hun har og mere end mange andre fædre. Hun synes altid, han har kunnet 'indhente det forsømte' ved at prioritere familien højt, når han havde mulighed for det. Den største udfordring har været hendes mange systemer og strukturer, som var en udfordring for dem begge, når Kenneth vendte tilbage.

Ane var meget bekymret, da Kenneth var udsendt de første gange. Hun var bange for, at der skulle ske ham noget, og hun syntes det var enormt hårdt at vinke farvel med en kun to mdr. gammel baby på armen. Men i dag ser hun på udsendelserne som et vilkår, og hun har vænnet sig til det. De har gennem alle årene haft en meget tæt kontakt, når han var hjemmefra – først på telefon og i dag på Skype og FaceTime.

Børnene er også vokset op med Kenneths udsendelse som en naturlig del af hverdagen, og begge forældre har prioriteret højt, at børnene skulle have næsten daglig kontakt med deres far, når han var udsendt. Men der har selvfølgelig også været reaktioner på det. Da børnene var mindre, kunne det være vanskeligt for Kenneth at få lov at tage over ift. pasning og nærvær, når han kom hjem. Børnene havde vænnet sig til, at mor ordnede alt og ville ikke umiddelbart acceptere, at far nu var hjemme og skulle bade dem, putte i seng osv. Det var hårdt for Kenneth, som jo havde glædet sig til at komme hjem til børnene. Denne afvisning har været mest tydeligt ift. Amalie, som havde en periode i puberteten, hvor hun græd meget, når Kenneth rejste, men også afviste ham kraftigt, når han kom hjem. Ane har vanskelig ved at forklare reaktionen i dag, men hun kan huske, hun i en periode var vred på Kenneth, når han kom hjem. Sådan har hun det ikke længere; i dag oplever hun det mere som om, der mangler en brik i puslespillet, når Kenneth er udsendt.

Jakob siger, at han prøver at lade være at tænke så meget på Kenneth, når han er udsendt. Han er bange for at komme til at længes efter ham eller blive vred på ham over at han rejser. Men Kenneth er også meget stolt af sin far, fordi han er så god til mange af de ting, som han selv laver, fx fodbold, svømning og computerspil. Han bliver glad, når far er hjemme og de igen kan være sammen om disse ting.

Ane opfatter deres familie som ligestillet. De deles om madlavning, rengøring og støtte til børnenes skole og fritidsliv. Kenneth tager over med have og renovering af hus, når han er hjemme. De laver mange ting sammen som familie – tager på skiferie og sommerferie. I weekenden tager de ofte på ture i naturen og spiller brætspil om aftenen.

Familietype 4 er primært baseret på interview med tre familier.

6.1.5 Opsamling

De fire familietyper, der er konstrueret på baggrund af moderens og barnets oplevelse af veteranens håndtering, illustrerer, hvordan familier oplever nogle af de særlige udfordringer, som knytter sig til udsendelsen og tiden efter. De viser bl.a., hvordan rammen omkring hverdagslivet er påvirket af arbejdet i Forsvaret eller pga. følgevirkninger af udsendelsen. Analysen viser, at det er krævende både for mor og børn, at far er udsendt, men den viser også, at det er vanskeligt for far at komme tilbage fra udsendelsen og indgå i de rytmer og rutiner, som mor og børn har opbygget for at håndtere, at far har været fraværende. Hverdagen fortsætter og udvikler sig, mens far er udsendt. Vi ser forskellige konsekvenser af dette, hvor det i nogle af familierne fører til stadfæstelse af en meget traditionel kønsarbejdsdeling i familien. I andre familier arbejdes der aktivt på at komme tilbage til en ligelig fordeling af praktisk arbejde og børneomsorg. Imidlertid tyder undersøgelsens datamateriale på, at det kræver en særlig og meget målrettet indsats af både far og mor for at komme tilbage til rammerne omkring en moderne familie, hvor mor og far deler ansvaret i hjemmet.

Hvad angår det sociale samvær, kræver det både tid og følelsesarbejde at finde tilbage efter en udsendelse. Børnene har reageret på fars udsendelse på forskellige måder og i forskelligt omfang, men de fleste udtrykker, at de har længtes, været bange og flere har haft psykosomatiske reaktioner. Der er også en del eksempler på, at børnene afviser far, når han kommer hjem. Generelt ser det dog

ud til, at fars tilstand, når han vender tilbage, har stor betydning for samvær og tæthed til børnene. I nogle familier, hvor far har været udsat for en traumatisk hændelse under udsendelsen og som følge deraf har fået omfattende psykiske følgevirkninger, har han vanskeligt ved at etablere kontakt til mor og børn – der er mange konflikter, og der skal tages hensyn til en sårbar og opfarende far. Familietyperne viser også, at der er stor forskel på i hvor høj grad, der sker en militarisering af familien. I nogle familier er det netop relationen til militæret, og de militære symboler, som far kan bruge til at skabe kontakt til børnene; i andre familier er fokus på 'normalisering' rettet mod de gængse familieaktiviteter. Endelig er der en del familier, hvor aktiviteterne ikke er direkte militariserede, men præget af fx det udeliv og de aktiviteter, som far magter bedst.

Vi vil i de næste to dele uddybe disse overordnede familietyper ved først at se nærmere på hverdagens aktiviteter og dernæst på de særlige udfordringer, som børnene har.

6.2 Hverdagen i familien

Igennem interviewene er børnene og de unge og deres mødre blevet spurgt om familiens hverdag. I det følgende undersøger vi, hvordan børnene oplever at bo i en familie, hvor faderen er veteran. Dvs. hvilke forskellige praksisser, rutiner og interaktioner, der er i børnenes hverdagsliv og dermed det, der binder familierne sammen. Vi sætter særligt fokus på hverdagen i familien, relation til mor og aktiviteter med far og med bedsteforældrene.

6.2.1 Familiens dagligdag og relation til mor

Børnene og deres mødre beskriver - ikke overraskende – en dagligdag med skolegang, pligter i hjemmet og fælles måltider. Mange fortæller om et familieliv med mange forskellige aktiviteter i familien som hjælp til lektier, snakke sammen og lave forskellige aktiviteter sammen. De fremhæver særlige oplevelser, de har haft med familien som ferie, sommerlejre og ture. Mødrene fortæller ligeledes om, hvordan de organiserer en god hverdag for børnene, planlægger spændende ferier, som lægger op til fælles oplevelser i familien. Grundlæggende er mødrene meget opmærksomme på børnenes trivsel og opsøger hjælp og støtte, fx i form af Samtalegrupper for børn og unge samt sommer camps.

Som vi har set i den foregående del, er det et fællestræk for alle familietyper, at mødrene står alene om de daglige forpligtigelser og gøremål, når far er udsendt. Samme fund kom også frem i Maj Heiselberg undersøgelse af familier før, under og efter udsendelsen (Heiselberg 2018a), hvor hun bl.a. fremhævede, at mødrene har udfordringer med at balancere egen erhvervskarriere og dét at være forælder, når faren er udsendt. Men vi har også set, at det er meget forskelligt, hvordan familierne tackler disse udfordringer. Mødrene fortæller i interviewene om, hvordan de er (ene)ansvarlige for hverdagen, når far er udsendt, og flere fremhæver, at de har været på 'overarbejde', og at der ikke var overskud til andet end arbejde, familie og børn. Det samme afspejles også i de fire familietyper og i Heiselbergs undersøgelse (Heiselberg 2018a). Mødrene nævner stort set ikke hjælp fra fx venner, naboer eller ansat hjælp. Til gengæld spiller andre familiemedlemmer en vigtig rolle i mange familiers dagligdag (se afsnit om bedsteforældre nedenfor).

At mødrene er underlagt en særlig belastning, når far ikke er hjemme kan også aflæses i flere interviews med børnene. Flere børn og unge bemærker, at deres mor er mere stresset, når far er udsendt. Malte, 13 år, siger: *"Hun var mere stresset. Der var mange ting, hun skulle se til, så hun var lidt sur nogle gange"*. Molly, 13 år, siger: *"Jeg tror bare, hun får det lidt sværere med forskellige ting, og så kan hun også godt blive lidt mere ked af det og sur og sådan nogle ting. Lidt hurtigere end normalt"*, mens Flora, 15 år, siger:

"Jeg kan huske, min mor var meget forvirret og kunne ikke helt finde rundt i tingene. Hun kunne ikke overskue at slå græsset, så fik hun vores nabo til det. Vi havde nok at se til. Alting, det var bare forvirrende, synes jeg".

Børnene kan derfor godt mærke, at hverdagen er anderledes, og at morens humør og følelsesmæssige overskud påvirkes, når far er udsendt.

Langt de fleste børn i undersøgelsen udtrykker, at de er tæt på både mor og far, men det er alligevel tydeligt, at børnene og de unge får en særlig tæt omsorgsrelation til mødrene. Flere af børnene og de unge fortæller eksempelvis, hvordan deres mor er god at snakke med og er der efter skole. Asmus, 11 år, fortæller, at han mest snakker med mor, fordi hun er hjemme tidligere og laver mad:

"Jeg kan snakke med hende om alt [...], hvordan jeg har det for eksempel. Det er også bare hende, jeg er sammen med, hvis min far er ude at rejse".

Det samme gør Julia, 11 år:

"Det er nok mor [jeg snakker med efter en dårligt dag i skolen], mor er tit hjemme, og far har ret travlt normalt".

Et barn fortæller, at hun mest holder det for sig selv, hvis hun er ked af det, men at hun *"nogen [gange] også godt kan gå til mor"*. Nogle børn fremhæver også, at mor er den, man kan lave aktiviteter med. Mille, 10 år, fortæller at: *"[Det bedste ved mor er], at man kan gøre rimelig mange ting sammen med hende"*. Endelig fremhæver nogle børn, at mor er den, der 'holder styr på dem'; det er mor, som de laver aftaler med om, hvornår de må være ude. På forskellig måde fortæller børnene således om, hvordan mor er den nære person, de taler med, gør ting med og som holder styr på dem.

Nogle børn fortæller også, at mor har spillet en særlig rolle for dem, når de har oplevet noget svært, eksempelvis ift. skolen og familien. Flora, 15 år, fortæller om dengang hun kom i en ny klasse: *"Jeg havde ikke sådan knyttet bånd med nogen, det var kun min mor, jeg havde, indtil jeg fik venner"*.

Mikkel, 14 år, fortæller om perioden, da de blev klar over, hans far havde psykiske følger:

"Jeg snakkede med min mor, fordi jeg tænkte, at det var noget, andre [ikke] behøvede at vide, at der var noget i vejen med min far. Så snakkede jeg bare med min mor om det, og vi fik snakket, fordi min mor var meget åben omkring det, fordi hun gerne ville have, at jeg forstod det".

Et andet eksempel giver Julia, 11 år, der fortæller, at det var mor, der hjalp med at få undersøgt, om hun var ordblind. Nogle børn fremhæver således, hvordan mor har spillet en afgørende rolle for dem, når de gennemgik nogle svære omstændigheder.

Mors tilgængelighed i hverdagen, og som gennemgående omsorgsperson (også når far ikke er udsendt), såvel som hendes omsorgsaktiviteter for og med børnene betyder, at mange af børnene fremhæver deres tætte relation til mor og hendes betydning ift. at tale sammen, lave ting sammen, trøste dem og hjælpe dem gennem vanskelige omstændigheder; kort sagt være der for dem.

Det er særligt forholdet til far, der er fokus i denne undersøgelse, og i næste afsnit ser vi derfor nærmere på børnenes aktiviteter med deres far og på deres relation til ham.

6.2.2 Aktiviteter med far

Familietyperne viser, at børnenes aktiviteter med far i høj grad er påvirkede af, om fædre har følgevirkninger efter udsendelse. Men ser vi på de familier, hvor faderen opretholder eller genetablerer aktiviteter med børnene, fortæller børnene om mange forskellige aktiviteter, som de har med deres far. Sådanne aktiviteter med far er med til at skabe tilknytning til ham. Disse aktiviteter inkluderer at se film, se fodboldkampe, gå tur i byen, gå i svømmehallen, spille computerspil og brætspil, og læse lektier. Samtidigt beskriver de interviewede børn bemærkelsesværdigt mange forskellige udendørsaktiviteter med far, som fx at tage på telt- eller sheltertur, sejle, og køre knallert og motorcykel, at gå på jagt, fiske, søge efter gamle mønter med detektor, og at gå til skydning og lege med forskellige legetøjsvåben. Aktiviteterne kan ses som særlige relationelle praksisser, hvor igennem far-barn relation og tilknytning skabes. Det er nærliggende at se disse udendørsaktiviteter som en måde, hvorpå fædre bruger deres militære erfaringer og interesser til at skabe oplevelser og aktiviteter med familien. Disse aktiviteter foregår særligt udendørs udenfor hjemmet, og de synes at fungere som relationelle rum for far og barn. I resten af dette afsnit tager vi afsæt i børnenes beskrivelser af disse aktiviteter, som de har især har gode oplevelser med og undersøger, hvad det er for en relation, de skaber til ham gennem disse.

Nogle børn fortæller om, hvordan udendørsaktiviteter skaber en god relation og tilknytning til faren. Mille, 10 år, fortæller om sin far, at de taler meget sammen og tit er på tur:

Interviewer: Hvad er det bedste ved din far?

Mille: Det er nok, at man kan gøre rimelig mange ting med ham. Både som at tage i shelter og bare hygge sammen med ham.

Mille laver mange aktiviteter med sin far, og hun oplever det som en måde, hvor de kan gøre ting *sammen*. Hendes far har ikke en diagnose, men mor har vurderet, at han er forstyrret af støj og har en kort lunte som følge af udsendelserne. På samme måde fortæller Julia, 11 år, at hun kommer med i farens aktiviteter og fællesskabet med ham og sin storebror, når han lærer hende om jagt og fiskeri:

”Så sad mig og [storebror] og far bare og hyggede ude på båden og smed madding ud, og så lærte far mig at fiske, fordi jeg vidste jo ikke rigtig, hvordan man gjorde. Så fiskning, det er egentlig også noget, jeg rigtig godt kan lide”.

Hendes far har ikke en diagnose, men mor har vurderet, at han er psykisk påvirket af udsendelsen. Mikkel, 14 år, fortæller, at han fik interesse for våben, da han var 10 år og i en periode gik til skydning med faren, – og at det var ’rigtig hyggeligt’. Mikkels far har PTSD. Både Mille, Julia og Mikkel er eksempler på, hvordan de oplever, at have tæt relation til deres far/stedfar gennem fælles aktiviteter udenfor.

Samtidigt er der forskellige grænser for aktiviteten med far og dermed det fællesskab, de opbygger med ham. Julia fortæller eksempelvis, hun tænker på at gå til skydning, men ikke har tid til det, mens Mikkel har mistet interessen for skydning, som han er blevet ældre. Det kan ses som udtryk for, at børnene har andre aktiviteter, de må prioritere eller, at de over tid ændrer interesser, ligesom der kan være andre grænser for samværet med far.

Der er også eksempler på, at børnene inddrages i farens mere spændingsbetonede aktiviteter, hvor de måske udfordres udover deres alder. Netop spændingsbetonede aktiviteter kan hænge sammen med nogle veteraners behov for spænding (Brænder 2016; Senecal et al. 2019). Et eksempel er Jonathan, der godt kan lide at være med ude at køre på sin veteran stedfars motorcykel:

Jonathan: Det er nok, at det er rart at få vinden i øjnene og holde fast i den, man godt kan lide og holder af og bare køre.

Interviewer: Du har ikke noget imod, det går stærkt?

Jonathan: Nej. Det kan jeg godt lide.

I dette eksempel oplever Jonathan spænding ved høj fart sammen med sin stedfar. Et andet eksempel på en spændingsbetonet aktivitet, som dog foregår indendørs, er Milas, der fortæller, at han begyndte at se gyserfilm med sin far, da han var 8 år, også film med langt højere aldersbegrænsning. Det kan også ses som udtryk for spændingsbetonet aktiviteter; dog ikke udenfor. Milas fortæller at:

Interviewer: Han tænkte ikke, at det var lidt for voldsomt for dig?

Milas: Nej, for min far han ved godt, at jeg godt kan holde til det.

Interviewer: Okay, kan han godt selv holde til det også? Altså, jeg ville jo ikke turde se det.

Milas: For det meste, altså næsten alle mænd vil kunne holde til det.

Milas giver ikke udtryk for, at han er blevet urolig over at se filmene, men tager afstand fra, at han ikke skulle kunne holde til det, fordi han – som hans far ved – godt kan holde til det, fordi han er en dreng. I et tredje eksempel indgår aktiviteterne mellem far og børn mere direkte i en militarisering af familien - jf. familietype 3 ovenfor. Der er fx Marvin på 11 år, der er glad for at lege med forskellige slags våben. Hans far introducerede ham for en hardball for nogle år siden på en ferie, og synes det

var rigtig sjovt. Han har selv en lille hardballpistol, som han gerne må bruge indenfor. Han fortæller, at han til at begynde med var bange, men at:

Marvin: *Så har far drillet mig med, at når jeg sad og lavede lektier, så skød han mig i benet med en hardball. Det gør lidt ondt, men jeg har vænnet mig til smerten.*

Interviewer: *Gør han tit det?*

Marvin: *Ja, men kun for sjov.*

Interviewer: *Skyder du så også nogen gange på ham? Ja. Hvad siger han til det?*

Marvin: *Han kan ikke mærke noget.*

Det er interessant, hvordan Marvin normaliserer farens adfærd ved at fortolke smerte som noget, man kan og tilsyneladende endda bør vænne sig til. Således bringes relationen til faren ikke i balance ved, at faren indstiller skydningen af sønnen, fordi det gør ondt, men derimod ved at sønnen lader sig hærde, så han minder mere om faren. Milas og Marvin er eksempler på, at de unge drenge inddrages i farens spændingsbetonede aktiviteter, men deres svar antyder, at de er klar over, at det nok ligger udover, hvad der er almindeligt. Milas forklarer det med, at han er en dreng, og at alle mænd vil kunne holde til det, og Marvin forklarer det med, at det bare er for sjov.

Udendørsaktiviteterne med far kan ses som særlige relationelle praksisser mellem far og barn, der finder sted især udenfor hjemmet. I mange eksempler sker aktiviteterne ud fra børnenes interesser, behov og modenhed og skaber en tæt relation med faren. I enkelte tilfælde inddrages børnene i aktiviteter, hvor aktiviteten foregår på farens vilkår, og det er svært for dem at sige fra, og hvor børnene lader sig hærde.

6.2.3 Bedsteforældres rolle og betydning i hverdagen

Som vi tidligere har fremhævet, indgår bedsteforældrene som en aktiv del i mange af børnenes fortællinger. I alt 18 af børnene omtaler deres bedsteforældre, kun i én familie omtaler børnene ikke bedsteforældrene. Nogle interviewede børn fortæller om bedsteforældrene som nære familiemedlemmer, de ser en gang i mellem, men for flere børn er det også familiemedlemmer, der spiller en aktiv rolle i deres hverdagsliv.

For flere af børnene spiller bedsteforældrene en aktiv rolle i deres hverdagsliv, og det kan de bl.a., fordi de bor tæt på familierne. Mødrene beskriver, hvordan bedsteforældrene hjælper dem i hverdagen og spiller en stor rolle ift. aflastning, se også familietyperne. Denne aflastning har blandt andet udviklet sig i forbindelse med farens udsendelse og eventuelle psykiske følgevirkninger, hvor moren har kunnet trække på bedsteforældrene. Når faren er udsendt, fungerer bedsteforældrene derfor i mange familier som en vigtig måde at aflaste familierne. Nogle af deltagerne i undersøgelsen af, hvad der påvirker pårørende til danske soldater udsendt til hhv. Kosovo og Afghanistan, udtrykte også, at bedsteforældrene var vigtige under udsendelsen (Institut for Militærpsykologi 2010). I andre lande, herunder USA, er det ikke usædvanligt, at børn bor hos bedsteforældre grundet forældrenes udsendelse (Bunch et al. 2008). I interviewene er det bemærkelsesværdigt, at mødre (og børn) stort

set ikke beskriver de spændinger, der kan opstå ved en sådan tættere kontakt på tværs af generationer. Derimod fortæller en mor eksempelvis, at eks-mandens forældre bor tæt på og er en stor hjælp for hende og børnene. Veteranen, der har en psykiatrisk diagnose som følge af sin udsendelse, bryder sig ikke om denne kontakt, derfor holder de denne hjælp skjult for manden.

Flere af børnene fortæller om hyppig kontakt med deres bedsteforældre, også tidligere gennem deres barndom, hvor bedsteforældrene har boet tæt på. Nogle børn fortæller om faste aftaler, hvor de fx bliver hentet og er hos bedsteforældrene en dag om ugen og/eller udvalgte weekender, men flere børn fortæller også om en hyppigere kontakt. Mille, 10 år, fortæller:

"Jeg var ovre hos dem i dag, og jeg så dem også i forgårs. Og for et par dage siden, så jeg ser dem rimelig tit, og vi er også rimelig tit derovre".

Når børnene fortæller om, hvad de laver med deres bedsteforældre, er det dagligt samvær som fx at gå tur, få hjælp med lektier, lave sjov, blive hentet fra skole, passet i weekenden, se fodbold sammen, spille fodbold, og få lommepenge. En pige fortæller, at hun har lært at sy korssting og hækle af sin bedstemor. Nogle børn fortæller, at de tit spiser med deres bedsteforældre, som kommer hos dem for at spise med ugentligt, og andre børn fortæller, at de kommer til bedsteforældrene, som laver mad til dem. To børn fortæller, de går op til deres bedsteforældre kl. 7 om morgenen for at blive passet, før de skal i skole. For flere børn har bedsteforældrene derfor en større aktiv omsorgsrolle i deres hverdagsliv.

Nogle børn fortæller også om, at deres bedsteforældre taler med dem om deres fars sygdom som følge af udsendelsen. Et barn fortæller, at bedstemor tit er der, når de er hos deres veteranfar, der har psykiske følgevirkninger: *"Min farmor går også meget op i, hvordan [min far] har det, og så fortalte hun lidt ... [om min fars sygdom]"*. På den måde spiller bedsteforældrene for nogle børn en vigtig rolle ift. at formidle til børnene, hvad det er for vanskeligheder, som faren har.

For enkelte unge kommer bedsteforældrene til at spille en central rolle. En ung fortæller, at hendes fars udsendelse og senere psykiske følgevirkninger af udsendelse betød, at hendes bedstefar kom til at spille en særlig rolle for hende:

"Så er det bare i det hele taget i min morfars hjem, for det er det hjem, hvor jeg har kunnet finde fred. Det var min morfar, der havde faderrollen i mit liv, fordi jeg havde ikke nogen farrolle".
(Sara, 15 år).

Morfarens tilstedeværelse i hendes dagligliv koblet med farens fysiske og omsorgsmæssige fravær betød, at hun kom til at se sin morfar som sin far.

Børnenes beskrivelser af bedsteforældrenes rolle i deres liv peger på, at de i mange tilfælde har en mere aktiv omsorgsrolle i deres hverdag. Det er formentlig i forlængelse af farens udsendelse, at der opstod behov for støtte og hjælp i hverdagen. Det betyder, at bedsteforældrene har en større rolle ift. at drage omsorg for børnene, give dem støtte, være tilstede for dem og snakke med dem. Herved får bedsteforældrene en langt større rolle, end de formentligt har i almindelige kernefamilier, og man

kan derfor i nogle tilfælde tale betydningen af udvidede familier fremfor kernefamilier. Dette forstærkes formentlig af, at familiernes øvrige netværk – fx til venner og naboer – ser ud til at være forholdsvis begrænset.

6.2.4 Opsamling

Familiernes organisering og hverdag er præget af fars tidligere udsendelser, hvor mødre i vidt omfang er eneansvarlige for familie og hjem, hvor de kan føle sig overbelastede eller stressede. Dette kan børnene også godt mærke. Fars udsendelse betyder, at mor bliver den gennemgående omsorgsperson, og mange af børnene fremhæver deres tætte relation til mor og hendes betydning ift. at tale sammen, lave ting sammen, trøste dem og hjælpe dem. Nogle fortæller om, at mor har haft særlig betydning for dem ved særligt svære begivenheder i deres liv. Børnene fortæller også om mange aktiviteter med far, særligt udenfor hjemmet, som bliver en vigtig måde, hvorpå børnene skaber en nær relation til ham. Ofte tager disse aktiviteter afsæt i børnenes interesser, behov og modenhed. Men vi ser også eksempler, hvor børnene bliver inddraget i faderens aktiviteter og i den forbindelse udfordres udover deres alder og udfordres på måder, hvor det synes svært for dem at sige fra. Endelig tyder interviewene på, at bedsteforældrene i mange familier får en mere aktiv omsorgsrolle ift. børnene, end de har i andre familier.

6.3 Børnenes særlige vilkår

I denne tredje del af analysen sætter vi fokus på, hvordan det er at have en far, der er udsendt i barndommen og en far med eventuelle psykiske følgevirkninger. Her er det værd at være opmærksom på, at de interviewede børn udgør et særligt udsnit af børn og unge med veteranfar (se også kapitel 5 (om metode)). Der er, som tidligere nævnt, en overrepræsentation af fædre med psykiske følgevirkninger og diagnoser, herunder PTSD sammenlignet med, hvad der ellers ses blandt veteranfædre (Frederiksen and Lausten 2018). Fordelen ved dette er, at det giver mulighed for at zoome ind på de særlige udfordringer, som denne børnegruppe har. Det er også kendetegnede, at børnene og de unge i vidt omfang har oplevet, at deres far var fraværende i dele af deres barndom – de kan altså huske, at far har været udsendt, ofte flere gange. Dog er det kun få, der aktuelt oplever en far, der er udsendt.

6.3.1 Når far er udsendt

Alle de interviewede børn bortset fra én, har haft en far, der har været udsendt en eller flere gange i løbet af barndommen, ligesom far har været væk i perioder, når han har deltaget i øvelser. For de fleste interviewede børn ligger fars udsendelse flere år tilbage, og han udsendes formentlig ikke igen. Enkelte børn har en far, der formentlig udsendes igen på et tidspunkt, og flere har en far, der fortsat deltager i øvelser grundet ansættelse i Forsvaret. De interviewede børn og unge har derfor erfaring med en far, der i perioder har været udsendt, eller for enkeltes vedkommende fortsat udsendes. Som et gennemgående perspektiv på tværs af de forskellige familietyper er vi, ikke overraskende, stødt på børnenes fortællinger om, de savnede deres far, og var bekymrede for ham, når han var udsendt. Indledningsvist skal det dog bemærkes, at ikke alle børn fortæller om mistro. En dreng fortæller eksempelvis, at han ikke 'tænkte særligt meget over det', ligesom andre børn forklarer, at deres far kun arbejdede på kontor eller var mekaniker og derfor i sikkerhed på basen.

Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at mange af de interviewede børn og unge fortæller om mistrivsel i forbindelse med fars udsendelse. De fortæller om at have, eller have haft, ondt i maven, ondt i hovedet, have svært ved at falde i søvn, have humørsvingninger, have udadvendt adfærd som at slå kammerater og have mange konflikter, være indadvendt som at holde sig fra andre og om at have angst. Mange af de interviewede børn og unge beskriver egentlige mistrivselssymptomer i forbindelse med fars udsendelse. De interviewede børn og unges fortællinger bekræfter, hvad pårørende til soldater udsendt til hhv. Afghanistan og Kosovo gav udtryk for i tidligere undersøgelser (Institut for Militærpsykologi 2010), samt hvad børnene på en dansk sommer camp for børn af veteraner med efterreaktioner gav udtryk for (Watson and Osborne 2020). Endvidere er mistrivsel blandt børn også fundet i en international litteraturgennemgang af overvejende amerikanske undersøgelser af børns liv under en international udsendelse (Blamey et al. 2019). I det følgende gives tre eksempler på børns og unges erindringer om deres fars udsendelse:

"Jeg var meget ked af det, og jeg havde det generelt bare ikke særlig godt på det tidspunkt. Jeg var bange for, at han ikke kom hjem igen. Jeg synes bare, det var lang tid. Det var bare generelt mærkeligt". (Patrick, 13 år).

"Ja, jeg er ikke den, der lægger ekstremt meget mærke til det i hverdagen. Men selvfølgelig, når han sådan skal rejse, hvis han har været på besøg herhjemme og sådan noget. Det kan godt være hårdt". (Molly, 13 år).

"Men det har altid været det der med, sker der ham noget nu i det her øjeblik? Det er bare sådan, at man kan gå, og så har jeg glemt alt om det, ikke? Så lige pludselig så kommer der bare sådan en tanke ned, og så kommer det bare sådan der. Er der sket ham noget? Det kan være hvor som helst, når som helst". (Josefine, 17 år).

Enkelte af de interviewede børn fortæller, at de går til psykolog, og flere har deltaget i Samtalegruppe for børn og unge i Veterancentret pga. mistrivsel. Herudover fortæller enkelte, at de har eller har haft samtaler med en voksen på skolen, fordi de har problemer med at trives i skolen.

Det følgende afsnit belyser, hvordan børnene håndterer kontakt med far under udsendelse, og hvordan det kan hjælpe at få sat ord på deres følelser.

Kontakt med far under udsendelse

Både mødre og børn fortæller, at der under fars udsendelse i mange tilfælde har været mulighed for løbende at være i kontakt med far ved brug af telefon, Messenger, FaceTime, Skype eller andre kommunikationsmidler. Ofte er der regelmæssige opkald, men nogle børn har mulighed for ret fleksibelt at ringe deres far op, når de har brug for det. Det betyder, at selvom far er væk hjemmefra, så har mange mulighed for at tale med ham som del af deres daglige liv, selvom der dog også er udsendelser, hvor det ikke er muligt at holde jævnlig kontakt på denne måde. Når børnene har mulighed for virtuel kontakt med deres far under udsendelse, skabes der dét, som Maj Heiselberg har kaldt 'relationelle rum' i familien (Heiselberg 2017), som er en begrebsliggørelse af rammen for den sociale interaktion, som finder sted i familien - på trods af den fysiske afstand. I dette

relationelle rum har relationen en særlig kvalitet. For børnene får den udsendte far, via den moderne kommunikationsteknologi og virtuelle interaktion, en form for tilstedeværelse på afstand i deres hverdagsliv. Far er tilgængelig, og de kan tale med ham, men samtidigt er han ikke fysisk tæt på og del af deres hverdagsliv. Det er imidlertid forskelligt, hvordan børnene oplever denne mulighed for kontakt med far, og hvordan de håndterer den.

Nogle børn og familier benytter sig af, at far er tilgængelig via de forskellige kommunikationsmedier, og at børnene kan snakke med far, både hjemme eller i skole/børneinstitution. Julia, der nu er 17 år, fortæller:

"Engang i børnehaven kan jeg huske, at jeg var rigtig ked af det, og jeg savnede ham. Så fik jeg lov til at snakke med ham ovre i børnehaven. Ja, så blev jeg rigtig glad igen. Bare fordi jeg sad helt alene og var trist".

Julia fortæller her om en oplevelse, hvor hun savnede sin far i børnehaven, og hvor kontakten med far fjernede hendes tristhed. Marvin på 11 år har en far, der fortsat er udsendt i kortere perioder. Han bliver ligeledes opfordret af sin familie til altid at ringe, når han savner sin far, også når han fx er på besøg hos andre. Marvin snakker derfor ofte med sin far. Samtidigt giver han udtryk for, at han snakker mindre med sin mor, og at han mest går med sit savn og utryghed for sig selv. Selvom han altså har kontakt med sin far i hverdagen, så har han samtidigt et stort savn. Han har en oplevelse af, at faren både er tilstede og samtidigt fraværende i hans liv. Selvom hyppig kommunikation med familien i forbindelse med udsendelse kan bidrage med at fastholde relationen, så fjerner det ikke nødvendigvis savn og utryghed at have hyppig kontakt med far via de digitale medier.

Der er også eksempler på, at nogle børn ikke ønsker at benytte sig af muligheden for hyppig direkte kontakt med far. Patrik på 13 år fortæller eksempelvis, at han ikke snakkede så meget med sin far, mens han var udsendt:

Patrick: Jeg kunne ikke lide sådan at blive mindet om, hvad jeg havde, og hvad jeg så mistede, eller kunne miste, var det nok mere.

Interviewer: Så det var nemmere at lade være med at snakke med ham?

Patrick: Ja, så hellere skrive en besked.

Patrick savner sin far, mens han er udsendt, men telefonopkaldene minder ham om sit savn og bekymring for faren, så han forsøger at undgå at tale med sin far så ofte og i stedet skrive til ham, for at undgå at blive konfronteret med sin bekymring. Dermed har han fundet sin egen strategi for, hvordan han kan håndtere muligheden for kontakt med faren samtidigt med, at han tager hensyn til sine følelser af savn og bekymring. Han vælger så at sige i mindre grad at benytte sig af muligheden for farens tilstedeværelse på afstand og fravælger denne kontakt og fastholder derved den fysiske afstand til faren for at undgå at blive urolig.

Tilstedeværelse på afstand er en kvalitativ anden måde at opretholde deres relation med faren på end den direkte interaktion: den giver mulighed for virtuel kontakt, men er samtidigt netop ikke en

direkte ansigt-til-ansigt relation. Men tilstedeværelsen på afstand opleves ikke altid positiv af børnene, idet den samtidigt minder om faderens fravær og om børnenes savn og bekymring for ham. Børnene har forskellige måder at håndtere denne kontakt med faren og deres følelser af savn, bekymring og ønske om kontakt med ham.

At få sat ord på følelser om savn og bekymring

Når de interviewede børn fortæller om følelser af savn og bekymring og mistrivselssymptomer i forbindelse med fars udsendelse, gør de det retrospektivt. Der er i de fleste tilfælde gået en rum tid siden fars udsendelse til interviewet, og børnenes fortællinger er derfor tilbageblik. Samtidigt er de blevet ældre og derfor mere modne, end de var, da de oplevede disse følelser ved fars udsendelse. Hertil kommer, at flere har fået hjælp og støtte fra voksne omkring dem – fra mor og eventuelle bedsteforældre, og gruppeleder i samtalegruppe eller andre fagpersoner omkring barnet. I det følgende undersøger vi tre børns fortællinger om mistrivsel, når far er udsendt. De har alle en far uden psykiske følgevirkninger af udsendelse (vurderet af mor) og bor i familier, hvor forældrene er sammen.

Malte på 13 år har en far, der var udsendt for flere år tilbage. Malte fortæller, at da hans far tidligere var udsendt i længere tid, havde han meget ondt maven, fordi han savnede sin far. Hans mor fortæller ligeledes, at han blev indadvendt og ikke ville snakke. Malte fortæller:

"Nogen gange kunne man godt få sådan lidt ondt i maven, men jeg vidste ikke helt hvorfor. Og så fandt jeg ud af, at det nok var fordi, at jeg savnede min far [...] Det gjorde bare ondt i maven. Ikke som hvis man var syg, men bare vildt ondt i maven".

Hans mor blev opmærksom på det, og han kom i en af Veterancentrets Samtalegrupper for børn og unge. Han fortæller videre:

"Det hjalp rigtig meget. Fordi man var sammen med nogen sjove mennesker, man glædede sig til, når man kom dertil, for så glemte man, at ens far var udsendt og sådan. Til sidst var man bare helt glad".

For Malte blev samtalegruppen et sted, hvor han fik hjælp til at sætte ord på, hvorfor han havde ondt: "komme ud med sine tanker", nemlig at han savnede sin far. Ligesom hans mor hjalp ham med at sætte ord på. Maltes far er ikke længere udsendt, og han oplever ikke længere mavepine. Han fortæller bl.a., "Jeg laver nogen sjove ting og har nogle gode venner. Jeg er ikke sådan utilfreds med nogen ting".

Maltes erfaringer er eksempel på, hvordan savn og bekymring under fars udsendelse påvirkede ham, men også på, hvordan opmærksomhed om det fra mors/forældrenes side og deltagelse i Samtalegruppen for børn og unge har hjulpet ham med sætte ord på følelser og få god trivsel.

Molly er 13 år og har en far, der har været udsendt flere gange – senest et helt år. Han arbejder nu i Danmark, og familien har en almindelig hverdag. Samtidig fortæller Molly, at hun ikke kan lide at falde i søvn:

”jeg har aldrig været særligt vild med, at jeg skal sove, for jeg har nogen gange lidt svært ved at falde i søvn. Og så kan jeg også bare huske, da jeg var mindre, og far var rejst og sådan, når jeg skulle sove, så var det altid ubehageligt, for han var der ikke til at sige godnat”.

Molly kobler sine vanskeligheder med at falde i søvn til sin fars fravær. Hendes mor fortæller, at Molly vil blive bekymret, hvis hendes far skulle udsendes igen; sidste gang han skulle udsendes, græd Molly længe, da hun fik det at vide. Mollys historie er et eksempel på, hvordan følelser i forbindelse med fars udsendelse kan 'hænge ved' og fortsat være til stede i form af savn og uro ved sengetid. Hendes mor er meget opmærksom på hendes følsomhed, og Molly går blandt andet til psykolog for at få hjælp til at håndtere sine følelser. Molly fortæller også selv, at hun er meget følsom og indadvendt, og at hun går til psykolog, fordi hun har det svært.

Marvin på 11 år har en far, der fortsat er udsendt hyppigt men i kortere perioder ad gangen (typisk mellem 2-10 uger). Marvin fortæller, at han tidligere *”legede for sig selv i timevis”*, og hans mor giver eksempler på, at han fortsat kan trække sig fra det sociale med andre og lege for sig selv. Marvin fortæller også, at han i 3. og 4. klasse havde et temperament, han ikke kunne styre:

”Jeg blev rigtig nemt sur og ked af det og sur på mig selv. Engang, hvor at [klassekammerat] kom og skubbede mig, så sagde jeg, ’hvad er der galt?’ så slog hun mig med en pind, og så blev jeg sur. Jeg kastede en sten og slog hende og sparkede”.

Mor fortæller, at det hænger sammen med, at han savner sin far, mens Marvin selv fortæller, at han er bekymret for, at far kommer til skade: *”det er jeg mest, når far er ude og rejse. Så kan jeg godt blive bekymret [...]. Jeg er ikke ligeså tryk, som når han bare er hjemme”*. Marvins mor er opmærksom på Marvins reaktioner og forsøger at imødekomme hans savn og bekymring ved at tale om, at far er ude, lave tegninger og læse bøger. Ligesom de benytter sig af, at de altid kan få telefonisk kontakt med faren. Marvin fortæller selv, at det går bedre – hans temperament er blevet bedre, fordi han fik nogle nye kammerater, både i klassen og gennem veterancentrets Samtalegruppe for børn og unge. Hans mor fortæller, at han fortsat kan blive ramt af savn og trække sig i sociale sammenhænge med andre. Selvom forældrene er opmærksomme på at italesætte savn og fravær, fylder det nok fortsat.

De tre børns historier er eksempler på, hvordan deres mistriivsel kommer til udtryk i tre forskellige familier, hvor far ikke har psykiske følgevirkninger (vurderet af mor). Historierne viser, hvordan børn kan have både indadvendte og udadvendte symptomer som, hvilket de selv forklarer, hænger sammen med deres savn og bekymring, følelser de kan have svært ved at udtrykke. De viser også, hvordan børnene på forskellig vis får hjælp og støtte af forældre, Samtalegruppe for børn og unge samt fra andre voksne til at italesætte disse følelser, og at det kan hjælpe. En evaluering af en sommer camp for børn i veteranfamilier viste samstemmende, at børnene oplevede at de fik bedre trivsel efter at have været på sommer campen (Watson and Osborne 2020). Eksemplerne ovenfor viser dog samtidigt, at det tager tid. Hos et barn hænger utryghedsfølelser ved, også efter far er hjemme igen, og hos et andet barn betyder farens fortsatte rejser, at han stadig oplever utryghed, selvom han er begyndt at opleve forskellige former for støtte.

Tale og tavshed om fars voldsomme historier

Når børnene er bekymrede for deres udsendte fædre, er det fordi, de er bange for, at der sker noget med ham. Som følge af en udsendelse kan far derfor have potentielt voldsomme erfaringer om deltagelse i krig, eller han kan være mere eller mindre tæt på voldsomme begivenheder. Det kan imidlertid variere, hvordan familierne taler om disse hændelser, og hvad børnene ønsker at høre.

Nogle børn er interesserede i at høre, hvad det vil sige at være udsendt. Et barn fortæller:

”Der har været nogen gange [hvor jeg har spurgt om at være i krig] nu ved jeg det meste, så nu spørger jeg ikke så meget mere”.

Det er udtryk for, at der kan være interesse og nysgerrighed for, hvad faren oplever, men at der også er grænser for, hvor meget barnet er interesseret i at høre. Det er imidlertid ikke alle børn, der interesserer sig for, hvad faren har oplevet. Et barn fortæller, at han har glemt det [farens oplevelser som udsendt]: *”for der var ikke noget godt ved, at han var afsted. Så der er ikke nogen grund til at huske det”.* Her har barnet ikke gode minder om farens fravær og ønsker ikke at blive mindet om denne tid ved at tale om det.

Det er også forskelligt, hvordan familier taler om de potentielt farlige aspekter ved fars udsendelse. I en familie tales der ikke om, hvad faren har været ude for, heller ikke mellem søskende. En pige fortæller:

”Mig og min bror har aldrig snakket om det sådan rigtig. Vi har altid vokset op med, at vores far var udsendt. Så for mig har det altid været en selvfølge, at han bare ikke var der, og der har aldrig været det store [at] tænke over det. Selvfølgelig tænker jeg over, om han er i live og sådan, men det har aldrig sådan været den helt kæmpe store. Man bekymrer sig selvfølgelig i underbevidstheden, og man kan få de der tanker med ’er han i live?’ [...] Måske kunne mig og min bror godt have snakket om det, men det har aldrig været vores ting at gøre”.

Selvom hun er bevidst om, at faren kan have været ude for voldsomme hændelser, så er det ikke noget, hun taler med sin bror om. Det er ikke noget, de som søskende har haft behov at tale med hinanden om – og heller ikke med faren. En anden pige, 15 år, fortæller at hun har hørt om en voldsom hændelse fra faren under et skænderi: *”Siden dengang har jeg ikke turde spørge ind til det, fordi jeg er bange for, hvordan han ville reagere”.* Her er den voldsomme hændelse, som faren fortæller om, kommet til fortsat at fylde, selv om den ligger fem år tilbage, fordi den ikke er blevet talt om på en hensynsfuld måde. Pigen udtrykker et behov for at få talt mere om, hvad der skete, men det bliver ikke oplevet som muligt givet måden episoden konnoteres til konflikt og skænderi. Begge eksempler peger på, at der kan være en tavshed omkring det at tale om, hvad faren oplever i mellem familiemedlemmer.

Hos en tredje familie har moren taget initiativ til, at familien mere aktivt forholder sig til farens vanskeligheder og dermed også den voldsomme hændelse, han var ude for ved en udsendelse for et årti siden, som gav ham følgevirkninger. Faren har ikke været aktiv ved militæret siden, og moren

har valgt at opsøge hjælp, fordi familiens situation er vanskelig. Familien har ikke før talt om, hvad der skete med faren, og hvad det har betydet for ham nu, men det begyndte de på. Johan fortæller:

Johan: Så syntes jeg også, at det var underligt, de blev så hurtigt sure. I hvert fald min far engang imellem. Bare over små ting. Så fandt jeg ud af, at det var fordi han havde været i krig og sådan noget og så fortalte min mor mig mere om det og sådan noget. Så det er først her, da jeg var tolv år.

Interviewer: Har du tænkt over det her med at han har været soldat?

Johan: Det han har oplevet og sådan noget. Alle de ting [han] der var med til det.

Interviewer: Har du spurgt ham?

Johan: Ja, men han sagde, at han havde været i krig og at [han var blevet skadet].

Her er initiativet til at tale om farens oplevelser kommet fra moren, som har sat gang i en proces, hvor Johan og hans søskende kan tale med hinanden og med faren om det skete. Her bliver farens voldsomme oplevelser talt om i relation til, hvad det betyder for familien og også for Johan og hans søskende og både moren - og faren er åbne for at tale om det. På den måde forsøger forældrene at skabe mere rum til, at børnene kan få en større forståelse for familiens situation, sætte ord på og handle, så de tager hensyn til faren.

Samlet set viser børnenes fortællinger, at det være meget forskelligt, hvor meget der i familierne tales om fars potentielt voldsomme erfaringer. I nogle familier oplever børnene, at de har mulighed for at spørge, men der kan være grænser for børnenes interesse i at høre om det, ligesom nogle børn *ikke* ønsker at høre om farens voldsomme oplevelser eller ønsker at blive mindet om dem. Dette kan ses som måder, hvorpå børnene søger at beskytte sig selv mod det savn og de bekymringer de har haft. I andre familier tales der ikke om farens voldsomme erfaringer på måder, så barnet får indblik og føler det kan spørge og det tyder på, at der kan være en tavshed omkring dette emne. Samtidigt er der eksempel på, at det at tale om fars voldsomme erfaringer i familien – hvor både mor, far og søskende inddrages – kan bruges som en måde hvor barnet får større forståelse og handlemuligheder i familien.

6.3.2 Når far er syg – og der sker ændringer i relation mellem far og barn

En andel af de interviewede børn har en far, der er diagnosticeret med psykiske følgevirkninger som PTSD, ligesom nogle mødre vurderer, at faren har psykisk mistrivsel efter udsendelse uden dog at være diagnosticeret eller være i terapi. Disse børn skal derfor forholde sig til, at deres far har særlige vanskeligheder og i perioder har haft svært ved at varetage et almindeligt liv og ansvar i familien, som vi især så det i familietype 1 og 2. Det er forskelligt, hvornår i barnets barndom, at far har været udsendt. Hos enkelte af de børn, hvor far har psykiske følgevirkninger, var far udsendt før de blev født eller før, de kan huske det, mens andre kan huske far før og efter han var udsendt. I disse tilfælde oplever børnene, at deres far har forandret sig radikalt, som følge af udsendelsen.

I dette afsnit undersøger vi, hvordan de psykiske følgevirkninger kan påvirke relationen mellem barn og far, med afsæt i børnenes fortællinger. Vi undersøger 1) hvordan børnene tager særligt hensyn til deres far, og hvordan nogle børn bliver unge omsorgsgiver, 2) at far har grænseoverskridende adfærd og 3) at han fortæller voldsomme historier.

Børnenes hensyntagen over for far i hverdagen

Langt de fleste af børnene tager udstrakt hensyn til deres far. Nogle børn og unge fortæller, at de har bestemte måder at tage hensyn til deres far på, fx at de forsøger at undgå høje lyde, som kan medføre en reaktion hos faren, eller at de undgår bestemte emner, som fx ikke at spørge til hans tid i militæret. Her tager børnene stort ansvar for at sikre, at farens gode humør bevares og at der er en god stemning i hjemmet. Andre børnene fortæller, hvordan de blev opmærksomme på, at deres far er anderledes end andre fædre. Frederik på 13 år fortæller, at han kan huske, at han gerne ville løbe og lege med sin far, da han var mindre:

"...min far han havde ikke altid kræfter, fordi jeg løb mange kilometer på en dag, og det kom vi meget op at skændes over. Jeg forstod ikke hvorfor, fordi alle de andre fædre kunne jo godt gå ud og sådan noget. Så sagde min mor at det var et eller andet stress, som jeg ikke vidste hvad var, og jeg tænkte bare 'det går over' og så fandt jeg så ud af hvad det var".

Frederik kunne ikke forstå faren ikke kunne lege ligesom andre fædre, og blev derfor i første omgang sur på sin far. Hans surhed over faren, da han var mindre, udtrykker det mindre barns frustrationer over, at faren ikke kan det som andre fædre kan. Han kommer imidlertid med tiden langsomt til at forstå, hvorfor hans far bliver så nemt sur, med hjælp fra hans mor og farmor, der forklarer det for ham. Det gælder også de øvrige børn og unge med en far, der har psykiske følgevirkninger, at særligt mor, men også andre familiemedlemmer, spiller en vigtig rolle ift. at hjælpe barnet med at forstå farens udfordringer og tage hensyn til dem.

Mange veteranfamilier, hvor far har en diagnose, har indrettet familiens hverdagsliv efter farens behov, og det gælder også barnet. I det følgende undersøger vi fire børns beskrivelser af deres hverdagsliv, hvor far har diagnose, som har gjort dem uarbejdsdygtige permanent eller i længere perioder. Ud af de tre børn er et forældrepar skilt. To af mødrene arbejder, mens en er sygemeldt.

Milas er 13 år og er fornyelig sammen med sin familie flyttet på landet efter en svær periode i familien, hvor faren har været sygemeldt, og hvor Milas har haft det svært i skolen. Det er morens håb, at de kan begynde på en frisk på landet. De skal have dyr, og Milas glæder sig til det. Familien er fortsat presset, og Milas fortæller, at de ofte ikke spiser aftensmad sammen, og at han spiser på værelset. Milas fortæller, at hans far har været sygemeldt i et år og at faren derfor arbejder meget nu, hvor han ikke længere er sygemeldt mere, ligesom faren kan være meget på sin computer om aftenen:

"Han er faktisk meget på arbejde, men det er også fordi han har gået alt, alt for meget hjemme, da han gik hjemme. Han var ved at blive sindssyg sidste gang. Kan jeg godt forstå, han gik jo næsten et helt år hjemme".

Selvom hans far derfor er meget fraværende i Milas hverdag, forstår Milas sin fars fravær i familien og forklarer det med, at faren har behov for at være på arbejde. I en situation, hvor familien har det svært, og der ikke er meget overskud, udviser Milas udbredt forståelse for sin far og hans behov.

Et andet eksempel er Asmus på 11 år, der bor hos sin mor, men gerne vil være meget sammen med sin far, der fortsat er syg med følgevirkninger efter udsendelse og bl.a. modtager forskellige former for støtte. Forældrene bor ikke tæt på hinanden og Asmus må derfor rejse 1 ½ time alene med bus og tog for at komme på samvær med faren hver 14. dag. Han fortæller, at når han er på tur med sin far, så forsøger de at holde sig fra andre mennesker, for at undgå at faren bliver forskrækket. Det kan betyde, at de tager særligt tidligt i svømmehallen, eller står af toget for at vente på det næste, hvis der er for mange mennesker. Aktiviteterne med faren er derfor i vid udstrækning indrettet, så de tager hensyn til farens formåen. Asmus fortæller desuden, at faren har mareridt:

Asmus: Så om natten, når jeg skal på toilettet, så lister jeg hen, så nogen gange når han vågner, så får jeg et chok, og han får en chok, fordi så vågner han af det.

Interviewer: *Hvordan får han et chok?*

Asmus: Han har jo været udsendt og så den mindste lys: "hvem vil dræbe os?"

Interviewer: *Hvad siger han?*

Asmus: 'Åh, det er bare dig!' så bliver han helt 'pyyyh'.

Når han sover hos faren, må han liste på toilettet om natten for ikke at forskrække faren, der får mareridt. For at kunne være sammen med sin far, må Asmus udvise hensyn og forståelse for farens særlige behov, ligesom aktiviteterne må indrettes efter farens behov.

Et tredje eksempel er Johan på 13 år. Johans far fik en skade for mange år siden, da han var udsendt. Familien har altid skullet tage mange hensyn til farens ustabile humør og vanskeligheder for bl.a. at håndtere mange indtryk. Familien har i vidt omfang indrettet deres hverdagsliv, så det kan fungere. Blandt andet skiftes de fire børn til at overnatte hos andre familiemedlemmer i weekenden, så der er mindre uro hjemme. Familien har indenfor de seneste par år fået rådgivning og det har bl.a. medført at hans mor har lært Johan, hvad farens grænser er og hvordan han kan tage hensyn. Johan er derfor meget bevidst om at han (og den øvrige familie) tager mange hensyn til faren, for at undgå konflikter. Johan har også taget initiativ til en aktivitet med hans far:

Johan: Så fandt jeg også ud af, hvad han godt kunne lide, og så begyndte vi at lave de ting sammen. Sådan at tage ud at fiske og sådan noget. I stedet for at lave ting, som han ikke kunne lide, så blev han sur over det. Så fandt jeg ting, vi begge to havde til fælles, og som han godt kunne lide.

Interviewer: *Som at fiske?*

Johan: Ja, og så blev han ikke ligeså hurtigt sur. Så kommer han ud og stresser af på en måde.

Johan tager her ansvar for både at opretholde den sociale relation til faren. Han tager hensyn til farens mentale udfordringer ved at finde nogle aktiviteter, som han kan have med sin far. Her bidrager Johan til at indrette sit og farens hverdagsliv, så de kan have aktiviteter sammen i håbet om at have et fællesskab med ham. Hvor Milas og Asmus i vidt omfang tog hensyn og viste forståelse for deres far indenfor de givne rammer, forsøger Johan mere proaktivt at indrette sine aktiviteter med faren, så de får et positivt fællesskab sammen. Hermed tager han aktivt omsorgsansvar for faren.

Endelig er et fjerde eksempel Cecilie, 11 år. Hendes far 'har ingen lunte' og er meget følsom overfor indtryk. Det kan gøre det svært i forhold til samvær med kammerater. Moren fortæller at:

"Det er noget børnene synes er rigtig, rigtig svært. Det er med at han tænder af og de siger, at de ved ikke hvordan han er, når de kommer hjem. De synes også nogen gange det er svært at have venner med hjem, fordi hvordan er han lige? De vil ikke have deres venner går ind først, så går de lige ind og skal lige se, hvad humøret er. Altså [navn på ældste søn] på et tidspunkt, der havde [far] det så heller ikke særlig godt, der ville han slet ikke have nogen med hjem, altså".

Fars uforudsigelige adfærd betyder, at børnene skal navigere i forhold til farens uforudsigelige humør og enten ikke invitere venner med hjem eller konkret undersøge, om farens humør muliggør, at de kan invitere venner med hjem. Cecilie fortæller, at hun ofte mødes med sin gode veninde ude; så cykler de en tur. Selvom hun ikke direkte siger det, så kan det tolkes som udtryk for, at samværet også indrettes, så de ikke behøves at være hjemme hos hende. Eksemplet viser, hvordan farens uforudsigelige humør kan have konsekvenser for børnenes relationer ud af familien og at det potentielt kan betyde, at disse svækkes. Cecilie fortæller også, at hun har en mobiltelefon:

"Jeg bruger den meget til, fx når min mor og far har en dårlig dag, så bruger jeg den til at skrive til mine venner og ringe til dem".

Selvom hun altså ikke er fysisk sammen med sin venner, så kan hun have kontakt til dem, når forældrene har en 'dårlig dag' og få støtte og trøst. På den måde kan venner spille en vigtig rolle for børnene.

De fire eksempler viser, hvordan nogle børn i udstrakt grad tager omsorgsansvar for deres far i hverdagen, ved fx at vise empati for farens perspektiv, indrette aktiviteter efter farens behov og ved aktivt at tage ansvar for at opretholde relationen til faren. De viser også, hvordan børnene navigerer i forhold til fars humør, ligesom det kan påvirke, hvordan de omgås deres kammerater. Der er eksempler på, at hverdagen og aktiviteter med far er organiseret efter fars behov, og hvor børnene i relationen med far ikke får den støtte og omsorg, som der sædvanligvis er i forældre-barn relationen. Det kan ses som eksempel på, at den sædvanlige generationsorden ikke er fuldtud tilstede. Børnene kan i nogle tilfælde ses som unge omsorgsgivere, dvs. de påtager sig et ansvar for følelsesmæssig omsorg og at der er en god relation til faren; et ansvar der ligger udover det ansvar, børn almindeligvis har i den pågældende alder.

Fars grænseoverskridende adfærd

For nogle børn og unge betyder fars psykiske følgevirkninger særligt i form af diagnosticeret PTSD, at han er blevet ustabil med mange humørsvingninger og lejlighedsvis aggressiv adfærd. Flere børn fortæller således om deres far, at han har humørsvingninger, at han kan blive meget sur, eller at han på et splitsekund kan forvandle sig og blive vred og aggressiv. Det betyder, at børnene i høj grad ikke bare skal tage hensyn til ham, men konstant være opmærksom på hans humør og indrette deres egen adfærd efter det. Pelle, 20 år, fortæller, at da:

”Jeg var barn, kunne vi gå ud og lege på græsplænen, bold og det. Men det kunne vi ikke efter, han kom hjem fra Irak, der kunne han ikke noget, der ville han bare sidde derhjemme. Så skulle du passe på, hvad du sagde til ham, og hvor du var henne og alt det der [...] Fordi kiggede jeg forkert på ham, så kunne han finde på at råbe og skribe af dig. Eller hvis du sagde noget forkert, så kunne han også finde på at råbe og skribe af dig. Så du skulle virkelig passe på, hvad du gjorde. [...] Nu kender jeg det ligesom, så hvis man har en dum dag, så ved man det ligesom”.

For at få hverdagen til at fungere, og for ikke at igangsætte humørsvingninger hos deres far, er Pelle konstant opmærksom på hans humør. Sara på 15 år fortæller:

”Så jeg ved aldrig, hvornår jeg kan komme ned til min far, og når jeg endelig er dernede, så ved jeg ikke, om jeg kan komme ned og snakke med ham, eller om jeg bare skal lade ham være. Så det er sådan rigtig forvirrende”.

Farens ustabile og uforudsigelige humør skaber forvirring og betyder, at hun er nødt til konstant at være opmærksom på deres egen adfærd ift. faren for at undgå at trigge farens dårlige humør. Sara uddyber, at:

”Jeg har altid været bange for far, det er ikke nogen speciel grund, jeg har bare altid været bange for ham. Hver gang han bliver sur, bliver jeg bange. Jeg bliver så bange for ham, når han bliver aggressiv”.

De mange humørsvingninger og hans aggressivitet betyder, at hun er bange for ham. Et andet eksempel er Josefine på 17 år. Hendes far har ikke en diagnose, men hendes mor beskriver, at han i perioden efter sin udsendelse blev mere indadvendt, og at deres ellers meget aktive sociale liv med samvær med venner blev meget begrænset. Josefine fortæller også om en far, som hun var bange for blev sur, når hun spurgte om noget:

”Jeg ved, han i hvert fald har haft nogen vredesproblematik, fordi da vi var mindre, så mig og min bror vi havde ikke lige opført os helt ordentligt. Så kunne han godt finde på at slå os, ikke med knyttet, med lussinger, ikke? Det har selvfølgelig fyldt noget, for så bliver vi jo bange for ham. Så er det noget med, at kunne man spørge ham om det, eller kunne han blive sur? Det tror jeg har noget at gøre med, at han har været udsendt, men jeg ved det ikke”.

Samtidigt med hans humørsvingninger fortæller hun, at hendes far i en periode brugte fysisk straf i form af lussinger, når hun og hendes bror ikke opførte sig helt ordentligt. For Josefine hænger dette sammen med hans udsendelse. Hun mener, at baggrunden for den fysiske afstraffelse har at gøre

med hans problemer med at håndtere sin vrede, og at han var, som hun udtrykker det, 'meget træt', ligesom han nemt kunne blive sur.

Børnenes fortællinger viser, at nogle børn lever med en far med store humørsvingninger, og at de søger at tage stort ansvar for ikke at tirre hans humør. For enkelte børn fordrer det en konstant opmærksomhed og hensyntagen til farens humør. Enkelte børn oplever således, at når de forsøger at udvise hensyn til fars humør, at han tager afstand fra dem, er psykisk (og enkelte gange også fysisk) aggressiv overfor dem. I disse tilfælde oplever barnet, at faren netop ikke er en far, der opfører sig som den voksne og er et trygt holdepunkt for barnet. Det betyder, at tillids- og omsorgsrelationen mellem dem forstyrres og har konsekvenser for barnets tilknytning til faren.

6.3.3 Opsamling

Børn af veteraner har to særlige vilkår, nemlig at far er udsendt gennem deres barndom, og nogle børn har en far med psykiske følgevirkninger af udsendelse. Analysen viser, at udsendelse har stor betydning for mange af børnene, idet de fortæller om savn, bekymring og mistrivsel, når far er udsendt. Kontakt med faren under udsendelse gennem forskellige kommunikationsteknologier kan give nogle børn en oplevelse af tilstedeværelse med afstand, mens andre børn bliver mindet om deres savn og bekymring gennem denne kontakt. Nogle børn vælger derfor at have mindre direkte kontakt ved udsendelse for at undgå at blive mindet om deres savn. Analysen viser desuden, at børn kan have stor gavn at få italesat disse følelser fx gennem hjælp fra forældre, samtalegrupper og andre voksne. Endelig viser analysen, at det kan være svært at tale om fars potentielt voldsomme erfaringer ved udsendelse. Nogle børn vil gerne høre om fars erfaringer ved udsendelse, mens andre børn beslutter ikke ønsker at høre om det, fordi det minder om dem deres savn. Endelig peger nogle børn på, at det er vanskeligt at tale om fars potentielt voldsomme erfaringer i nogle familier, hvor der er tavshed om dette emne.

Analysen viser også, at de børn og unge, som har en veteranfar med en diagnose, indretter i vid udstrækning deres hverdagsliv ift. fars behov. Det kan være ved helt praktisk at indrette besøg, samvær og aktiviteter efter hans behov fremfor barnets. Det kan også være ved at lære at se tingene fra fars perspektiv, udvise empati og forståelse for fars behov fremfor barnets egne behov. I mange tilfælde sker der en forskydning, så barnet bliver en *ung omsorgsgiver*, der tager større ansvar for far end andre børn på samme alder. Dette gælder ikke mindst ift. den følelsesmæssige omsorg for far. Her kan rollerne mellem far og barn blive forskudt, så det i højere grad er barnet, der tager omsorgsansvar. Endelig viser analysen, at nogle børn har en far med grænseoverskridende adfærd og oplever at skulle tage omfattende hensyn til en far med humørsvingninger og samtidigt blive mødt med aggressivitet. I disse tilfælde mødes barnets hensyntagen med afvisning og afstandtagen, hvilket kan skade relationen mellem barn og far på længere sigt. Når børnene kan beskrives som unge omsorgsgivere peger det på, at deres erfaringer med at leve med en psykisk syg far har paralleller til andre børn og unge, der lever med psykisk eller fysisk syge forældre (Nationalt Kompetencecenter for børn og unge i familier med psykisk sygdom 2020).

7 Konklusion og perspektivering

I det følgende vender vi først tilbage til undersøgelsesspørgsmålene, trækker hovedresultaterne frem og diskuterer, hvordan resultaterne understøtter, tilføjer eller nuancerer den hidtidige forskning om danske børn af veteraner (Andreasen 2009; Frederiksen et al. 2020; Frederiksen and Lausten 2018; Heiselberg 2018a; Institut for Militærpsykologi 2010). Herefter har vi på baggrund af undersøgelsen forskellige forslag til mulige områder for rådgivning og handleanvisninger til både ledere og fagfolk.

7.1 Undersøgelsens hovedresultater

Undersøgelsen har analyseret familie- og børneliv i veteranfamilier ved at forholde sig dels til ligheder og forskelle i veteranfamilier og dels til børnenes erfaringer, forståelser, reaktioner samt måder at håndtere deres hverdagsliv i en veteranfamilie. De interviewede børn og unge er som tidligere nævnt mellem 7 og 20 år, men da langt de fleste (17) er 10-13 år, er materialet særligt fyldigt for børn i dette aldersspænd.

Det første undersøgelsesspørgsmål omhandlede veteranernes håndtering af at skulle kombinere familie og faderskab med internationale udsendelser såvel som børnenes og partnernes forskellige oplevelser, reaktioner og håndteringsstrategier. Opstillingen af de fire forskellige typer af veteranfamilier viser, at der både er ligheder og forskelle i den måde, familierne oplever og håndterer faderens udsendelser og fravær fra familien. Det er dog et fællestræk, at både børns og voksnes hverdag er kraftigt udfordret af faderens fravær. Mødrene er ekstra belastet, og der etableres ofte en traditionel kønsarbejdsdeling, som ikke synes at blive brudt, når fædrene vender hjem. Selv i de familier, hvor der arbejdes bevidst på en mere ligelige fordeling af ansvar for husarbejde og børneansvar, er det vanskeligt at ændre de rutiner og praksisser, som mødre og børn har udviklet i den pressede daglighed, der typisk følger med fædrenes udsendelse og fravær fra hjemmet.

De fire forskellige familietyper viser endvidere, at der er store forskelle på formen og kvaliteten af faderens sociale samvær med børnene. I nogle familier er det vanskeligt at genoprette kontakten mellem far og børn efter udsendelser. Det skyldes enten, at den hjemvendte veteran ikke magter den tætte kontakt til børnene pga. problemer efter udsendelse – i nogle tilfælde deciderede psykiske følgevirkninger, eller også fordi børnene mere eller mindre direkte afviser far. I andre familier går det lettere med at genetablere kontakten mellem far og børn efter hjemkomsten, og vi har her lokaliseret forskellige aktiviteter og fællesskaber, som fædrene etablerer med børnene. For de fleste drejer dette sig om 'gængse' familieaktiviteter, som oftest vil være udendørs natur- og sportsaktiviteter. I andre familier er fædrenes aktiviteter - især med sønnerne – i mere eller mindre grad baseret på militært inspirerede aktiviteter, hvilket er med til at forstærke og/eller forlænge militarisering af hjemmefronten.

Det andet undersøgelsesspørgsmål omhandlede, hvordan børnene oplever at bo i en familie, hvor faderen er veteran for at synliggøre børnenes erfaringer, forståelser, reaktioner samt måder at håndtere deres hverdagsliv i en veteranfamilie.

Det første delspørgsmål spurgte til, hvordan børnene oplever hverdagen og de sociale relationer i familien. Familiernes organisering og hverdag er præget af fars tidligere udsendelser, hvor mødrene i vidt omfang er eneansvarlige for familie og hjem, hvor de kan føle sig overbelastede eller stressede. Det kan børnene også godt mærke. Fars udsendelse betyder, at mor bliver mere gennemgående omsorgsperson, og mange af børnene fremhæver deres tætte relation til mor og hendes betydning ift. at tale sammen, lave ting sammen, trøste og hjælpe dem. Vi har set, hvordan både fædre og børn efter udsendelsen har vanskeligt ved at forholde sig til far som (tilbagevendt) omsorgsperson. På den anden side er der i andre familier børn, der fortæller især om fritidsaktiviteter og udendørsaktiviteter, som de har med faren, som bliver en vigtig måde, hvorpå børnene skaber en nær relation til ham. Ofte tager disse aktiviteter afsæt i børnenes interesser, behov og modenhed. Men vi ser også eksempler, hvor børnene blive inddraget i faderens aktiviteter og i den forbindelse udfordres udover deres alder og på måder, hvor det synes svært for dem at sige fra. Endelig tyder interviewene på, at bedsteforældrene i mange familier får en mere aktiv omsorgsrolle ift. børnene. Det er formentlig i forlængelse af farens udsendelse, at der i nogle familier blev skabt et behov for ekstra støtte og hjælp i hverdagen. Herved får bedsteforældrene umiddelbart en større rolle end i den ligestillede familie, hvor det er far og mor, der deles om opgaverne. Hjælp fra andre typer netværk – fx venner, naboer eller købt hjælp – ser ud til at være forholdsvis begrænset.

Det andet delspørgsmål omhandlede, hvordan børnene reagerede på faderens udsendelse. Vores interviewundersøgelse viste, at de fleste af børnene har mange følelser, når far er udsendt, idet de fortæller om savn, bekymring og mistrivsel, når far er udsendt og gav udtryk for forskellige mistrivselssymptomer. Hermed bekræfter undersøgelsen tidligere danske kvalitative undersøgelser, der samstemmende beskriver savn og bekymring, jf. kapitel 4 (om baggrund). I undersøgelsen så vi, at nogle børn fik hjælp af mødre og fagpersoner (fx i samtalegruppe for børn og unge af veteraner med følgevirkninger) til at få sat ord på deres følelser, og at det hjalp dem. Samtidigt kan processen med at sætte ord på tage tid - og være forskellig fra barn til barn.

Mange af børnene fortalte, at de under udsendelsen havde jævnlig kontakt med faren gennem digitale medier og kommunikationsteknologier. Kontakt med faren under udsendelse kan give nogle børn en oplevelse af tilstedeværelse på afstand, mens andre børn bliver mindet om deres savn og bekymring gennem denne kontakt. Nogle børn vælger derfor at have mindre direkte kontakt ved udsendelse for at undgå at blive mindet om deres savn, hvilket stod i modsætning til andre, der var i kontakt på mange tidspunkter og steder.

Det tredje delspørgsmål omhandlede, hvordan børn oplever og italesætter de ændringer, der sker i forholdet til faren, hvis han har psykiske følgevirkninger. Undersøgelsen viser, at mange børn med en veteranfar med psykiske følgevirkninger i vidt omfang tager hensyn til deres far og dermed påtager sig følelsesmæssigt omsorgsansvar for ham; det kan både være praktisk ved at indrette aktiviteter og besøg efter fars behov fremfor barnets. Endvidere kan det være at se tingene fra fars perspektiv og have empati og forståelse for far. Ligesom det kan være at fravælge samvær med venner under hensyntagen til fars humør. Det tyder på, at nogle børn får ansvar udover deres alder og har mulighed for at påtage sig dette ansvar uden, at hensynet til deres egne behov tilsidesættes,

men enkelte børn får ansvar, der overskrider hensynet til egne behov. I nogle tilfælde sker der en forskydning, så barnet bliver en *ung omsorgsgiver*, der tager større ansvar for far end andre børn på samme alder. Dette gælder ikke mindst ift. den følelsesmæssige omsorg for far. Her kan rollerne mellem far og barn blive forskudt, så det i højere grad er barnet, der tager omsorgsansvar. Herudover oplever enkelte børn at blive mødt med afvisning og aggressivitet fra deres fars side af, og i disse tilfælde mødes barnets hensyntagen med afvisning og afstandtagen, hvilket kan skade relationen mellem barn og far på længere sigt.

Endelig viser analysen, at det kan være svært at tale om, når far har voldsomme erfaringer ved udsendelse. Nogle børn vil gerne høre om fars erfaringer ved udsendelse, mens andre børn decideret ikke ønsker at høre om det, fordi det minder om dem deres savn.

7.2 Mulige områder for rådgivning eller handleanvisninger

Nærværende interviewundersøgelse af børn og unge med en veteranfar og deres mødre, hvoraf flere af fædrene har psykiske følgevirkninger, giver indsigt i mulige områder for rådgivning eller handleanvisninger – for både medarbejdere i Veterancentret og andre, der er involverede i den støttende og koordinerende indsats for soldater og veteraner, børn og familier før, under og efter udsendelse.

Nedenfor listes forslag til mulige områder:

Børn

- Helt overordnet kan der være brug for pædagogisk og psykologisk at få italesat og anerkendt de modsatrettede følelser, som barnet har, når det handler om savn, bekymring, vrede mv. Dette gælder både under og efter udsendelse, såvel som når far har psykiske følgevirkninger. Det kan være ved at klæde mor og far på til at være opmærksomme på og hjælpe barnet med at italesætte følelser. Det kan også være ved, at barnet får adgang til samtalegrupper eller ved, at fagpersoner omkring barnet bliver bedre til at være opmærksom på dette. Endelig kan der være fokus på særlige aktiviteter, som er med til at styrke relationen mellem far og barn. Indsætserne omkring familien, og dermed barnet, vil være styrket af en tværfaglig indsats ud fra et helhedssyn på barnet.
- Ift. udsendelsen kan der være brug for, at børn får hjælp til at navigere ift. de forskellige sammenhænge og på forskellige platforme under udsendelsen - og have kontakt med far på en god måde. Der kan også være brug for opsamling af erfaringer med at bruge de forskellige medier og for at rådgive børn og deres familier med at bruge sociale medier og kommunikationsteknologier til at opretholde kontakten med den udsendte forælder. Samtidig kan der være brug for rådgivning og handleanvisninger til forældrene og til børnene ift. at anerkende og italesætte de modsatrettede følelser som kontakt med den udsendte forælder i nogle tilfælde giver anledning til for barnet. En mulighed kan fx være vejledning i teknikker til at afdække barnets bekymring, undersøge bekymringen og levere svar retur til barnet for derigennem at skabe et følelsesmæssigt filter for barnet, der kan afmystificere barnets tanker.

- Hvis en far har psykiske følgevirkninger, fortæller børnene, at de har fået hjælp af bl.a. fagfolk omkring sig til at sætte ord på deres følelser og håndtere dem. Fagfolk omkring børnene kan her have brug for rådgivning og handleanvisninger til, hvordan man bedst støtter et barn, hvis forælder har psykiske følgereaktioner. Samtidig kan det også være vigtigt at have fokus på at videreudvikle kompetencer til rådgivning på dette område.
- I flere af interviewene kom det frem, at børnene ofte får et følelsesmæssigt omsorgsansvar overfor deres far, hvis han har psykiske følgevirkninger. Her kan der være brug for professionel anvisning og støtte til familien og også barnet for at håndtere ansvaret og sikre, at der stilles rimelige aldersvarende krav til barnet. Det er også vigtigt at være opmærksom på, at barnet kan have samvær med venner både i og udenfor hjemmet. Endvidere kan der være brug for professionel anvisning og støtte, der sikrer, at familien som helhed får den rette vejledning og praktiske støtte ift. at håndtere en far med alvorlige psykiske følgevirkninger.
- Ift. når far kommer hjem fra udsendelsen, og hvis der er psykiske følgevirkninger, tyder det på, at der kan være brug for at få viden om og handleanvisninger til, hvordan der kan genoprettes kontakt eller bibeholdes kontakt mellem barn og far. Her synes særligt fokus på fritidsaktiviteter og udendørsaktiviteter at have et potentiale for samvær mellem far og barn – men også sine begrænsninger ift. barnets alder, interesser mv.
- Hvis far har psykiske følgevirkninger, tyder det på, at der er brug for rådgivning/handleanvisninger til at kunne håndtere fars reaktioner og hjælp til at udvikle følelsesmæssigt omsorgsansvar svarende til barnets alder/kapacitet.

Partnere

- Mor er under udsendelsen den primære omsorgsgiver, og det medfører, at hun er den gennemgående person i barnets liv – også når far er kommet hjem igen. Det tyder på, at der i nogle tilfælde under udsendelsen og efter hjemkomsten kan være brug for rådgivning eller handleanvisninger til mor og far for eller til at opnå mental støtte samt støtte til at håndtere egne og børnenes følelser og eventuelle reaktioner. For nogle familier tyder det også på, at der kan være brug for at få rådgivning eller handleanvisninger, når det handler om at række ud ift. at få praktisk støtte.

Netværk

- Bedsteforældre indgår i flere af børnenes hverdagsliv og spiller en aktiv omsorgsrolle – i nogle tilfælde under udsendelsen, men også efter – og nok særligt, hvis far har psykiske følgevirkninger. En særlig bevågenhed omkring bedsteforældre og eventuel inddragelse af andre personer og aktører i netværket (nogle af familiernes øvrige netværk synes begrænset) kan være relevant – både i forberedelsen af familier til udsendelse, under og også efterfølgende. Endvidere kan såvel bedsteforældregruppen som netværket have brug for rådgivning og handleanvisninger.

Veterancentrets indsat overfor børn og familier er blevet styrket væsentlig efter nærværende interviewundersøgelse fandt sted. Forsvarsministeren tog initiativ til at oprette en Familieenhed under Veterancenteret. Familieenheden, der startede marts 2020, er netop blevet etableret efter, at

det er blevet tydeliggjort, at der manglede et stærkere fokus på familierne - og særligt et fokus på børnene og familierne til skadede veteraner. Familieenhedens medarbejdere arrangerer bl.a. flere kurser, der har fokus på at styrke børnene og deres familier bl.a. Samtalegrupper for børn og unge i familier, der er påvirket af, at far eller mor har været udsendt og parforholdskurser (PREP), der fokuserer på at optimere de kommunikative redskaber i parforholdet bl.a. i lyset af, at parforholdet for mange ansatte og tidligere ansatte i Forsvaret er udfordret, når den ene part udsendes til, eller har været udsendt i internationale missioner. Derudover er Familieenheden også netop nu ved at få evalueret undervisningsmateriale tiltænkt børnehaver og skoler omkring udsendelse, og hvad dette kan betyde for børnene samt på at beskrive yderligere initiativer på området som en konsekvens af Forsvarsministeriets tildeling af flere indsatsmidler.

8 Litteratur

- Aarseth, H. (2016). to Degendered Lifestyle Projects Changes in Men ' s Narratives on Domestic Participation 1990 – 2005. *Men and Masculinities*, 11(4), 424–440. <https://doi.org/10.1177/1097184X06298779>
- Aldridge, J., & Becker, S. (1993). *Children who care: Inside the world of young carers*. Department of Social Sciences, Loughborough University Leicester.
- Andreasen, J. (2009). *Udsendelsens påvirkning på partnere med børn*. Ringsted: Veterancentret.
- Bach, A. S. (2016). *Morgendagens mænd - En sociologisk analyse af nye familiepraksisser og maskuline transformationer i samlivet med en karrierekvinde*. Copenhagen: University of Copenhagen, Faculty of Social Sciences.
- Backett-Milburn, K., Wilson, S., Bancroft, A., & Cunningham-Burley, S. (2008). Challenging childhoods: Young people's accounts of "getting by" in families with substance use problems. *Childhood*, 15(4), 461–479. <https://doi.org/10.1177/0907568208097202>
- Blamey, H., Phillips, A., Hess, D. C., & Fear, N. T. (2019). The impact of parental military service on child well-being. *Journal of Military, Veteran and Family Health*, 5(S2), 29–69. <https://doi.org/10.3138/jmvfh.2019-0014>
- Brænder, M. (2016). Adrenalin Junkies: Why Soldiers Return from War Wanting More. *Armed Forces and Society*, 42(1), 3–25. <https://doi.org/10.1177/0095327X15569296>
- Brannen, J., Heptinstall, E., & Bhopal, K. (2000). *Connecting children: care and family life in later childhood* (1st ed.). Routledge.
- Bunch, S. G., Eastman, B. J., Moore, R. R., Grant, S., Eastman, B. J., Rene, R., et al. (2008). A Profile of Grandparents Raising Grandchildren as a Result of Parental Military Deployment. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 15(4), 1–12. <https://doi.org/10.1300/J137v15n04>
- Christensen, P., & James, A. (Eds.). (2008). *Research with children: Perspectives and Practices* (2nd ed.). London: Routledge, Taylor & Francis.
- Christensen, P., James, A., & Jenks, C. (2000). Home and Movement: children constructing "family time." In S. Holloway & G. Valentine (Eds.), *Children's Geographies: living, playing and transforming everyday worlds* (pp. 139–156). London & New York: Routledge.
- Creech, S. K., Hardley, W., & Borsari, B. (2014). The Impact of Military Deployment and Reintegration on Children and Parenting: A Systematic Review. *Professional Psychology: Research and Practice*, 45(6), 452–464. <https://doi.org/10.1037/a0035055>
- de Burgh, H. T., White, C. J., Fear, N. T., & Iversen, A. C. (2011). The impact of deployment to Iraq or Afghanistan on partners and wives of military personnel. *International review of psychiatry (Abingdon, England)*, 23(2), 192–200. <https://doi.org/10.3109/09540261.2011.560144>
- De Pedro, K. M. T., Astor, R. A., Benbenishty, R., Estrada, J., Gabrielle, R., Smith, D., & Esqueda, M. C. (2011). The children of military service members: Challenges, supports, and future educational research. *Review of Educational Research*, 81(4), 566–618. <https://doi.org/10.3102/0034654311423537>

- Eldén, S. (2014). Bortom kärnfamiljen? Omsorgsgörande från barns perspektiv. *Kvinder, Køn & Forskning*, (1-2), 22-34.
- Eldén, S. (2016). An ordinary complexity of care: Moving beyond “the family” in research with children. *Families, Relationships and Societies*, 5, 175-192.
<https://doi.org/10.1332/204674315X14285937023932>
- Finch, J. V., & Mason, J. (1992). *Negotiating Family Responsibilities* (1st ed.). Routledge.
- Forsberg, L. (2007). Negotiating involved fatherhood : Household work, childcare and spending time with children. *NORMA: Nordic Journal for Masculinity Studies*, 2(2), 109-126.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-18664>
- Forsvaret. (2020). Faktaark – Flagdagen 2020 - Forsvaret.
[https://www2.forsvaret.dk/temaer/flagdag/Documents/Fakatark Flagdag 2020.pdf](https://www2.forsvaret.dk/temaer/flagdag/Documents/Fakatark%20Flagdag%202020.pdf). Accessed 28 September 2020
- Frederiksen, S., & Lausten, M. (2018). *Børn af veteraner. Hverdagsliv og trivsel*. Copenhagen: VIVE - Viden til Velfærd. Det Nationale Forskning- og Analysecenter for Velfærd.
https://pure.sfi.dk/ws/files/1121309/B_rn_af_veteraner.pdf
- Frederiksen, S., Lausten, M., Andersen, S. B., Oldrup, H., & Nielsen, A. B. S. (2020). Is the Well-Being of Children of Danish Military Deployed Fathers Poorer than Children of Civilian Controls? *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09769-x>
- Harden, J., Backett-Milburn, K., MacLean, A., Cunningham-Burley, S., & Jamieson, L. (2013). Home and away: Constructing family and childhood in the context of working parenthood. *Children's Geographies*, 11(3), 298-310. <https://doi.org/10.1080/14733285.2013.812274>
- Heiselberg, M. H. (2017). Fighting for the family: overcoming distances in time and space. *Critical Military Studies*, 3(1), 69-86. <https://doi.org/10.1080/23337486.2016.1231986>
- Heiselberg, M. H. (2018a). *A Family Mission. An Anthropological Account of Family Life, Parenting and Gender in Danish Families Going Through Military Deployment*. Copenhagen: University of Copenhagen, Faculty of Social Sciences.
- Heiselberg, M. H. (2018b). The Battleground of Everyday Life: Balancing Motherhood and Career as a Danish Soldier's Partner. *Women, Gender & Research*, (2-3), 84-96.
<https://doi.org/https://doi.org/10.7146/kkf.v27i2-3.110850>
- Hill, M. (2005). Ethical considerations in researching children's experiences. In S. Greene & D. Hogan (Eds.), *Researching Children's Experience: Methods and Approaches* (pp. 61-86). London: Sage.
- Holmes, A. K., Rauch, P. K., & Cozza, C. S. J. (2013). When a parent is injured or killed in combat. *Future of Children*, 23(2), 143-162. <https://doi.org/10.2307/23595624>
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. (1999). What is family? Further thoughts on a social constructionist approach. *Marriage & Family Review*, 28(3), 3-20. https://doi.org/10.1300/J002v28n03_02
- Institut for Militærpsykologi. (2010). *Undersøgelse af, hvad der påvirker pårørende til soldater udsendt til Kosovo og Afghanistan i perioden februar - august 2009. Delrapport 2*. København: Forsvarsakademiets Forlag.

- James, A., & James, A. (2004). *Constructing Childhood: Theory, Policy and Social Practice*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-21427-9>
- Jensen, M. T., Karmsteen, K., Jørgensen, A.-M. K., & Rayce, S. B. (2015). *Psychological function and health in veteran families: A gap map of publications within the field*. Copenhagen: SFI - The Danish National Centre for Social Research.
- Karstoft, K.-I., Nielsen, A. B. S., & Andersen, S. B. (2017). *ISAF7 – 6,5 år efter hjemkomst*. Ringsted: Veterancentret. http://veteran.forsvaret.dk/Omos/publikation/Documents/ISAF7_6,5_år_etter_hjemkomst.pdf
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2015). *Interview: Det kvalitative forskningsinterview som håndværk* (3. udgave.). København: Hans Reitzels Forlag.
- Leonard, M. (2016). *The sociology of children, childhood and generation*. (S, Ed.). London: Sage.
- Lutz, C. (2001). *Homefront: A military city and the American twentieth century*. Boston: Beacon Press.
- Lyk-Jensen, S. V., Glad, A., Heidemann, J., & Damgaard, M. (2012). *Soldater efter udsendelse*. Copenhagen: The Danish National Center for Social Research.
- Lyk-Jensen, S. V., Weatherall, C. D., Heidemann, J., Damgaard, M., & Glad, A. (2011). *Soldater før og under udsendelse*. Copenhagen: The Danish National Center for Social Research.
- Mansfield, A. J., Kaufman, J. S., Marshall, S. W., Gaynes, B. N., Morissey, J. P., Engel, C. C., & Fisher, E. S. (2010). Deployment and the use of mental health services among U.S. Army wives. *New England Journal of Medicine*, 362(2), 101–109. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa0904327>
- Morgan, D. H. J. (1996). *Family connections: An introduction to family studies*. Cambridge: Polity Press.
- Morgan, D. H. J. (2011). *Rethinking Family Practices*. London: Palgrave Macmillan UK.
- Nationalt Kompetencecenter for børn og unge i familier med psykisk sygdom. (2020). *Når børn og unge er pårørende. En kvalitativ undersøgelse af familier der lever med psykisk sygdom*. <https://kombu.dk/media/cojkzali/når-børn-og-unge-er-pårørende.pdf>
- Øverlien, C., Hauge, M.-I., & Schultz, J.-H. (Eds.). (2016). *Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner*. Department of Social Work, Faculty of Social Sciences, Stockholm University: Universitetsforlaget. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-140846>
- Personalestyrelsen Forsvarsministeriet. (2020). Udsendte. Tal for veteraner og udsendelser fordelt på missioner. <https://forpers.dk/hr/Pages/Udsendte.aspx>. Accessed 2 September 2020
- Rayce, S. B., Andersen, S. B., Jørgensen, A.-M. K., & Sternhagen Nielsen, A. B. (2019). Mental Health Among Children Living with Veterans: A Literature Mapping. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 2(1), 122–147. <https://doi.org/10.31374/sjms.8>
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Sage Publications, Inc. <https://doi.org/10.17169/fqs-11.1.1418>
- Risman, B. J. (2018). *Where the Millennials Will Take Us: A New Generation Wrestles with the Gender*

Structure. New York, NY: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780199324385.001.0001>

- Schutz, A. (2005). *Hverdagslivets sociologi* (2nd ed.). København: Hans Reitzels Forlag.
- Senecal, G., McDonald, M. C., LaFleur, R., & Coey, C. (2019). Examining the effect of combat excitement & diminished civilian solidarity on life satisfaction for American veterans. *New Ideas in Psychology*, 52(September 2018), 12–17.
<https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2018.09.001>
- Smart, C. (2007). *Personal Life*. Cambridge: Polity Press.
- Sørensen, B. R. (2013). Soldaterfamilier: sociale fordringer og forandringer. In H. O. Mogensen & K. F. Olwig (Eds.), *Familie og slægtskab - antropologiske perspektiver* (pp. 97–114). Frederiksberg.
- Stenbak, E., & Møller, B. (2006). *Når børn er pårørende*. København: Socialt Udviklingscenter SUS.
- Sternhagen Nielsen, A. B., Andersen, S. B., & Karstoft, K.-I. (2019). *ISAF10 - 6,5 år efter hjemkomst*. Ringsted: Veterancentret.
- Thomas, N., Stainton, T., Jackson, S., Cheung, W. Y., Doubtfire, S., & Webb, A. (2003). “Your friends don’t understand”: Invisibility and unmet need: In the lives of “young carers.” *Child and Family Social Work*, 8(1), 35–46. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2003.00266.x>
- Thomson, P. (2008). *Doing visual research with children and young people*. London and New York: Routledge.
- Thomson, R., & Hadfield, L. (2014). Day-in-a-life microethnographies and favourite things interviews. In V. Johnson, R. Hart, & J. Colwell (Eds.), *Steps to engage young children in research: Volume 2, The researcher toolkit* (pp. 126–130). Bernard Leer Foundation, University of Brighton.
- Valentine, G. (2008). The ties that bind: Towards geographies of intimacy. *Geography Compass*, 2(6), 2097–2110. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00158.x>
- Watson, P., & Osborne, A. (2020). *SSOP Annual Camp 2019 - Narrative Evaluation*. Newcastle / Copenhagen.
- Weber, M. (1904). Den socialvidenskabelige og socialpolitiske erkendelses ”objektivitet”. In H. Andersen, H. H. Bruun, & L. B. Kaspersen (Eds.), *Udvalgte tekster, Bind 1* (pp. 65–127). København: Hans Reitzels Forlag 2003.
- Woollacott, A. (1994). *On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War*. Berkeley: University of California Press.

VETERANCENTRET

Garnisonen 1
4100 Ringsted

Telefon + 45 7281 9700
E-mail: vetc-myn@mil.dk
veteran.forsvaret.dk

EAN: 5798000201507
CVR: 16287180